

تحلیل جلوه‌های طبیعت مینویی
قرآن کریم در آثار استاد محمود
فرشچیان / ۲۳-۵ / هانیه سادات
حجازی - حبیب‌الله صادقی - خشایار
قاضی‌زاده

«سیمرغ»، شیوه اجرا: آکرلیک،
ابعاد: ۱۰۰×۹۰ سانتی‌متر، ۱۳۹۳، محل
نگهداری: موزه استاد فرشچیان در
کاخ سعدآباد، مأخذ: sadmu.ir

تحلیل جلوه‌های طبیعت مینویی قرآن کریم در آثار استاد محمود فرشچیان

هانیه سادات حجازی* دکتر حبیب‌الله صادقی** دکتر خشایار قاضی‌زاده***

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۳

صفحه ۵ تا ۲۳

نوع مقاله: پژوهشی

چکیده

قرآن کریم از جمله منابعی است که با نگاهی ویژه به طبیعت پرداخته و آن را به شکل طبیعت مینویی (بهشتی) نیز مطرح کرده است، همان‌طور که بیش از ۲۰۰ آیه در قرآن کریم به بهشت و ویژگی‌های آن اشاره دارد. بسیاری از نقاشان معاصر ایران، از جمله استاد محمود فرشچیان، این طبیعت مینویی را در آثار خود مورد توجه قرار داده‌اند. فرشچیان در آثار متعدد خود، جلوه‌های گوناگونی از طبیعت را به تصویر کشیده است. هدف این پژوهش آن است که جلوه‌های طبیعت مینویی قرآن کریم را در آثار استاد محمود فرشچیان، نقاش معاصر ایران، تحلیل کند و به این سوالات پاسخ دهد: ۱. طبیعت مینویی در قرآن و حدیث چگونه توصیف و مطرح شده است؟ ۲. بازتاب طبیعت مینویی قرآن کریم در آثار استاد محمود فرشچیان چگونه است؟ روش تحقیق پیش رو به شیوه توصیفی-تحلیلی انجام شده و داده‌های آن از طریق جست‌وجو در منابع کتابخانه‌ای و اسنادی شامل کتاب‌ها، مقاله‌ها، پایان‌نامه‌ها و منابع اینترنتی گردآوری شده است. نتایج پژوهش نشان داد طبیعت مینویی قرآن کریم هم در موضوع و بیان هنری و هم در ساختار آثار استاد محمود فرشچیان بازتاب داشته است و با تجزیه و تحلیل تخصصی در آثار او می‌توان دریافت که طبیعت مینویی برگرفته از قرآن کریم در نگاره معراج به شکل بهشت موعود، در نگاره شهید بیانگر بهشت برزخی، در اثر سیمرغ به عنوان آمیزه‌ای هم‌زمان از بهشت برزخی و رسیدن به مرز بهشت موعود و در نگاره‌های یا ضامن آهو به صورت بهشت دنیوی تجلی یافته است.

واژگان کلیدی

طبیعت مینویی، قرآن کریم، نقاشی معاصر ایران، جلوه‌های طبیعت، محمود فرشچیان.

Email:hanie.hejazi@yahoo.com
Email:info@sadeghi.gallery.com
Email:ghazizadeh@shahed.ac.ir

* فارغ التحصیل کارشناسی ارشد نقاشی دانشگاه شاهد (نویسنده مسئول)
** دانشجویار دانشکده هنر دانشگاه شاهد، شهر تهران، استان تهران
*** دانشجویار گروه هنر اسلامی، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

مقدمه

قرآن، کتاب هدایت برای تمام اعصار است و به تمامی پدیده‌ها پرداخته است. تمام آموزه‌های قرآن کمال‌گرا و در جهت اعتلای انسان هستند. یکی از منابعی که به شکل خاص و با نگاه ویژه به طبیعت و جلوه‌های متعدد آن پرداخته، قرآن کریم است که همواره به عنوان منبعی سرشار برای خلق آثار هنری مورد استناد قرار گرفته است. در این پژوهش، به طور خاص طبیعت مینویی بهشت مطرح می‌شود. طبیعت به عنوان یکی از مظاهر وجود حق، منظری برای انعکاس جلوه‌های مینویی و مثالین محسوب می‌شود که به صراحت در قرآن نیز به آن اشاره شده است. همان‌طور که بیش از ۲۰۰ آیه در قرآن کریم به بهشت و ویژگی‌های آن پرداخته‌اند و در توصیف این ویژگی‌ها به نمودهای طبیعت اشاره شده است. اهمیت طبیعت از نظر قرآن به گونه‌ای است که همگان را به سیر و نظر در دانشگاه طبیعت فراخوانده است. در آموزه‌های اسلامی نیز به بهترین وجه از طبیعت درس خدانشناسی، اثبات وجود خداوند، توحید و وحی گرفته می‌شود.

بزرگداشت طبیعت نزد ایرانیان حتی پیش از ظهور اسلام در آیین‌های مختلف وجود داشته است. همچنین در فرهنگ ایرانی این باور وجود داشته که از طریق غور و اندیشه در طبیعت می‌توان به رموز و حقایق هستی دست یافت. اصولاً نگاه هنر و فرهنگ ایرانی به طبیعت، نگاهی معنوی است که با ظهور اسلام و هم‌نشینی فرهنگ ایرانی با آن، رویکرد قدسی به طبیعت بارور شده است. یکی از عناصر و نشانه‌های این توجه به طبیعت، ایجاد باغ‌ها و باغ‌آرایی است که به نام پردیس شناخته می‌شود و تمثیلی از فردوس و بهشت خداوند در زمین است. از سوی، توجه به طبیعت در هنرها به عنوان یکی از موضوعات پراهمیت، جایگاهی ویژه دارد و از قرون اولیه اسلامی تاکنون در نگاره‌های بی‌شماری حضور طبیعت در آثار هنرمندان دیده می‌شود. حتی امروزه نیز طبیعت از موضوعات مطرح در آثار نقاشان معاصر است. بسیاری از نقاشان معاصر ایران، از موضوعی عینی و با استفاده از بیانی نمادین، روایت‌های شخصی خود از طبیعت را بیان کرده‌اند که با نگاهی عمیق‌تر می‌توان جلوه‌هایی از طبیعت مینویی را در آن‌ها شناسایی و مورد توجه قرار داد. در نگارگری معاصر، این نقاشی ظریف ایرانی که امروزه از محدوده کتاب‌آرایی فراتر رفته، طبیعت با جلوه‌های گوناگونی ترسیم شده است. در میان هنرمندان نگارگر، می‌توان به استاد محمود فرشچیان اشاره کرد که جایگاهی ممتاز دارد. این هنرمند توانا در آثار متعدد خود جلوه‌های مختلفی از طبیعت را به نمایش گذاشته است. هدف پژوهش حاضر این است تا به شناسایی و تحلیل چگونگی بازتاب جلوه‌های طبیعت مینویی قرآن کریم در آثار این استاد نقاشی بپردازد و در پی پاسخ به این سوالات است: ۱. طبیعت مینویی (بهشت) در قرآن و حدیث چگونه

توصیف و مطرح شده است؟ ۲. بازتاب طبیعت مینویی قرآن در آثار استاد محمود فرشچیان چگونه است؟
ضرورت و اهمیت پژوهش حاضر در معرفی چگونگی تجربه استاد فرشچیان به عنوان فردی تراز اول در حوزه نقاشی و نگارگری، در مواجهه با طبیعت و بازتاب جلوه‌های مینویی (بهشت) در آثارش نهفته است، زیرا بهره‌گیری از چنین تجربه‌ای می‌تواند در روند خلق آثار نقاشی و دیگر شاخه‌های هنرهای تجسمی مفید و مؤثر باشد.

روش تحقیق

پژوهش پیش‌رو به شیوه توصیفی-تحلیلی انجام شده و جمع‌آوری اطلاعات آن با جستجو در منابع کتابخانه‌ای و اسنادی و با استفاده از کتاب‌ها، تصاویر، مقاله‌ها، پایان‌نامه‌ها و استفاده از منابع اینترنتی گردآوری شده است. جامعه آماری شامل پنج اثر از نگارگری‌های استاد محمود فرشچیان است که به روش هدفمند انتخاب شده‌اند و از نظر موضوعی و ساختاری نمایانگر طبیعت مینویی هستند. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها کیفی است، بدین معنی که از عدد و رقم در بررسی آثار استفاده نمی‌شود و مبنای بررسی با تأکید بر تحلیل داده‌ها استوار است.

پیشینه تحقیق

در ادامه، برخی از آثار مرتبط‌تر با کلیات بحث آمده است؛ در مقاله علیرضا شیخی و نسیم قرایی در مجله نگارینه هنر اسلامی، تابستان (۱۳۹۵) شماره ۱۰ با عنوان «تحلیل بصری عنصر فرشته در آثار استاد محمود فرشچیان» بیان شده که نگارگری ایرانی تقلید یا توصیف صرف از طبیعت نیست، بلکه نمایش خیال‌انگیز، شاعرانه و نمادین میان انسان و طبیعت و عالم ملکوت است و این‌که عنصر فرشته از نظر محتوایی و صوری چه جایگاهی در آثار فرشچیان دارد. همچنین در مقاله آقای امیررضایی نبرد در مجله نگره، پاییز (۱۳۸۸) شماره ۱۲ با عنوان «جایگاه اسب در آثار استاد محمود فرشچیان» نویسنده با توجه به اینکه اسب در تاریخ فرهنگ و تمدن ایران، به‌ویژه نگارگری و نقاشی ایرانی، جایگاه ممتاز و شایسته داشته است، به بررسی بیان هنری اسب در آثار وی پرداخته و اشاره کرده که اسب در مضامین مختلفی تجلی یافته، اما وجه تفاوت و تمایز نقش اسب در آثار فرشچیان، علاوه بر کارکردهای دوره‌های گذشته، بازآفرینی تصویر اسب به صورتی نمادین، روان‌شناسانه و با بیان هنری ویژه و کم‌نظیر این حیوان در طبیعت است. در مقاله خانم گیتی شرکا با عنوان «تصویر بهشت در قرآن» در مجله گلستان قرآن، مرداد (۱۳۸۱) شماره ۱۲۱ به دنبال ارائه تصویر بهشت و بهشتیان در قرآن کریم منتشره در شماره ۱۱۹ این نشریه، با سیر در آیات قرآن به تماشای نعمت‌های سرشار از زیبایی و عظمت درون بهشت می‌نشیند و به ترتیب به بحث

(بحر الجواهر)، سلیقه، فطرت، خلقت، طبع، ذات، طینت، جبلت، ضمیره، غریزه، سنجیه، جدیره، خلیقه، اخذ، خلق و قریحه؛ آمده و در عرف علمای رسوم (تعریفات) طبیعت یکی از قوای نفس کلی است و در اجسام طبیعی سفلی ساری ست و اجرام فاعل صور آن است که بر طبیعت سفلی منطبق می‌شوند. بنا بر تعاریف فوق طبیعت قوه ساریه و مدبره همه چیزهاست، اما در معنای اصطلاحی و در عرف عموم مردم طبیعت غالباً اطلاق به مناظر زیبا و دل‌انگیز می‌شود که مایه انبساط خاطر ناظران است. در لغت‌نامه دهخدا در معنی مینویی نیز، آمده است: مینویی، (ص نسبی) منسوب به مینو، بهشتی، جنتی، جهان (عالم) مینویی؛ جهان روحانی، عالم مینویی و آن را در مقابل دنیا و گیتی قرار داده و در عین حال معادلی مانند بهشت و جنت را برای چنین عالمی به کار برده است. «واژه «جنت» در لغت عرب، از ریشه «جنن» - به معنای «ستر (پوشیدگی و حفاظ داشتن)» - همان باغ یا بستان است که زمین آن، به سبب تراکم بسیار درختان یا گل‌ها، از دیده پوشیده می‌ماند (دانشنامه جهان اسلام: ج ۱۱، ۱ «مدخل جنت») واژه جنت و مشتقات آن در قرآن، ۱۴۷ بار در چهار معنا به کار رفته است: ۱. بهشت آدم ابوالبشر، یعنی جایگاهی که وی و همسرش حوا، قبل از منتقل شدن به دنیا در آنجا زندگی می‌کردند و از آسایش کامل، برخوردار بودند؛ ۲. بهشت دنیا یعنی باغ و بستان‌هایی که در جهان پیش از مرگ وجود دارد؛ ۳. بهشت برزخ، یعنی جایگاه ارواح نیکوکاران در جهان پس از مرگ؛ و ۴. بهشت موعود در عالم آخرت» (محمدی ری‌شهری: ۱۳۸۹: ۱۹). طبق تعاریف فوق و مأخوذ از دهخدا می‌توان طبیعت مینوی را شخصیت و فضایی دانست که طبیعتی مانند بهشت دارد و دارای سرشت و خلقت بهشتی است. این مفهوم به معنای زیبا و خرم نیز به کار می‌رود.

در قرآن، درباره بهشت آدم آمده است: «و گفتیم: ای آدم! تو و همسرت در بهشت، ساکن شوید و از هرکجای آن می‌خواهید، فراوان بخورید، ولی به این درخت نزدیک نشوید که از ستمکاران خواهید بود» (بقره: ۳۵)؛ همچنین در توصیف بهشت آدم از قول امام معصوم (ع) از آن به بهشتی از بهشت‌های دنیا تعبیر شده است و دلیل آن قابلیت بیرون شدن آدم و حوا از آن بهشت ذکر شده چنان‌که در الکافی (۱۴۰۷ق) به نقل از حسین بن میسر آمده: «از امام صادق (ع) درباره بهشت آدم (ع) پرسیدم، فرمود بهشتی از بهشت‌های دنیا است که در آن، خورشید و ماه طلوع می‌کنند. اگر از بهشت‌های آخرت بود، هرگز از آن بیرون نمی‌رفت» (محمدی ری‌شهری: ۱۳۸۹: ۲۹).

و در مورد ویژگی‌های نعمات دنیوی که از آن‌ها نیز به جنت تعبیر شده، در قرآن آمده است: «و اوست که بهشت‌های با داربست و بدون داربست و خرما بن و کشتزار با میوه‌های گوناگون آن و زیتون و انار را، شبیه

و بررسی درباره بهره‌مندی هر یک از آن‌ها می‌پردازد. در پایان‌نامه کارشناسی ارشد اعظم بهلول (۱۳۸۹) با عنوان «نظام طبیعت در قرآن و نمود آن در هنر اسلامی» و به راهنمایی مرضیه پیراوی، وزارت علوم و تحقیقات فناوری دانشگاه هنر اصفهان، دانشکده هنر، نویسنده رویکرد قرآن کریم نسبت به نظام طبیعت را بیان کرده، سپس با بررسی آراء و اندیشه‌های حکما و عرفای مسلمان در باره نظام طبیعت، تأثیرگذاری آرای آن‌ها در مورد چگونگی نمود و بروز عالم طبیعت در هنر اسلامی را مطرح کرده است. بهنوش کسمایی در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود (۱۳۹۴) با عنوان «بررسی طبیعت در آثار نقاشان معاصر ایران» به راهنمایی مژگان نیکبخت، در دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی اشاره کرده در تفکر ایرانی هنرمند در عین حال که به دنیای خیالی نظر دارد، جهان مادی همچنان برای او منبع الهام است و کیفیات محسوس طبیعت ساختارهای بدیعی را بر اساس صور خیالی به وجود می‌آورد. در پایان‌نامه دوره کارشناسی زهرا طلوعی با عنوان «مطالعه تطبیقی تصاویر بهشت در نگارگری ایران دوره تیموری و نقاشی اروپای دوره رنسانس» به راهنمایی دکتر محسن مراثی از دانشکده هنر دانشگاه شاهد تهران در سال ۱۳۹۰، از شیوه برخورد متفاوت هنرمند ایرانی و اروپایی در دوره تیموری و رنسانس، با موضوع بهشت سخن به میان آمده است. سید رسول میردامادی نیز در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود (۱۳۸۶) با عنوان «نقشی از باغ بهشت (ارائه راهکارهایی برای رسیدن به تصویر متعالی)» به راهنمایی دکتر محسن مراثی از دانشکده هنر دانشگاه شاهد به مباحث تئوری در زمینه آفرینش و بررسی کلی اصول هنر اسلامی و غیره نظر داشته است. همچنین، در پایان‌نامه محبوبه زارع مهرجردی با عنوان «تبیین ویژگی‌های بهشت و جهنم در معراج‌نامه شاه‌رخ» (۱۳۸۸) به راهنمایی دکتر خشایار قاضی‌زاده، مضامین بهشت و جهنم به عنوان بخشی از معراج‌نامه و شناسایی تصویری و ساختار بصری و ارتباط آن با موضوع تصویرسازی شده، محور این پژوهش قرار دارد. همچنین در کتاب قرآن و علوم طبیعت، نوشته مهدی گلشنی (۱۳۹۲) که از سوی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی چاپ و منتشر شده، نویسنده به شناخت طبیعت از نظر قرآن کریم و امکان شناسایی طبیعت و مسائل مهم طبیعت‌شناسی و غیره پرداخته است. از مجموع پیشینه‌های بررسی شده به‌غیر از پایان‌نامه نگارنده، پیشینه کاملاً مرتبطی در مورد موضوع مقاله طبیعت مینویی مورد اشاره در قرآن کریم در آثار محمود فرشچیان پژوهشی یافت نشد.

ویژگی‌ها و اوصاف طبیعت مینویی در قرآن کریم

در لغت‌نامه دهخدا، طبیعت به معنای طبیعت طبیعی، سرشت که مردم بر آن آفریده شده، نهاد، آب و گل، خوی، گوهر،

به هم و غیر شبیه، پدید آورد. از میوه آن (چون ثمر داد) بخورید و حق (بینوایان) را روز بهره‌برداری از آن، بدهید، ولی زیاده‌روی نکنید که او اسراف‌کاران را دوست ندارد» (انعام: ۱۴۱)، «و در زمین، قطعاتی کنار هم‌اند و باغ‌هایی از انگور و کشتزارها و درختان خرما، چه از یک ریشه و چه از غیر یک ریشه که با یک آب، سیراب می‌گردند، ولی برخی از آن‌ها را در میوه (از حیث مزه و نوع کیفیت) بر برخی دیگر، برتری می‌دهیم. بی‌گمان، در این، برای مردمی که تعقل می‌کنند، نشانه‌هایی است» (رعد: ۴۰) و «پس برای شما به وسیله آن (آب) باغ‌هایی از درختان خرما و انگور پدیدار کردیم که در آن‌ها برای شما میوه‌های فراوان است و از آن‌ها می‌خورید» (المؤمنون: ۱۹).

در مورد بهشت برزخ در قرآن کریم بیشتر به ویژگی آسایش و آرامش همچنین وفور نعمت و رزق در آن اشاره شده و خصوصیات ظاهری چندان موردنظر قرار نگرفته است: «و آنان که در راه خدا مهاجرت کرده‌اند و آنگاه کشته شده یا مرده‌اند، قطعاً خداوند به آنان روزی نیکو می‌بخشد به راستی، خداست که بهترین روزی دهندگان است. آنان را به جایگاهی در خواهد آورد که آن را می‌پسندند و شک نیست که خدا دانایی بردبار است» (حج: ۵۸-۵۹)؛ «هرگز کسانی را که در راه خدا کشته شده‌اند، مرده می‌پندارید، بلکه زنده‌اند و نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند. به آنچه خدا از فضل خود به ایشان عطا کرده است، شادمان‌اند و به کسانی که پی ایشان‌اند و هنوز به آنان نپیوسته‌اند، مژده می‌دهند که نه بیمی بر ایشان است و نه اندوهگین می‌شوند» (آل عمران: ۱۶۹-۱۷۰).

و اما در مورد بهشت موعود در عالم آخرت آیات متعددی وجود دارد که در آن‌ها خصوصیات متعددی برای بهشت اخروی ذکر شده است: «و برای کسی که از مقام پروردگارش بترسد، دو بهشت است» (الرحمن: ۴۶)؛ «و پایین‌تر از آن دو (بهشت)، دو بهشت (دیگر) است» (الرحمن: ۶۲)؛ «کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته کردند، بهشت‌های فردوس، جایگاه پذیرایی از آنان است. جاودانه در آن‌ها خواهند بود و درخواست انتقال از آن‌ها نمی‌کنند» (کهف: ۱۰۷-۱۰۸)؛ «ای نفس آرام‌گرفته! خشنود و خدایسند به سوی پروردگارت بازگرد و در میان بندگان من، در آی و در بهشت من، داخل شو» (فجر: ۲۷-۳۰). همچنین در احادیث و روایات نیز نقل‌قول‌های متعددی درباره بهشت موعود وجود دارد، از جمله اینکه پیامبر خدا (صلی‌الله علیه و آله) فرمودند: «بهشت، صد درجه دارد و فاصله هر درجه تا درجه دیگر به اندازه فاصله میان آسمان و زمین است؛ بالای آن فردوس (پردیس) است و میانه آن، فردوس است و جویبارهای بهشت، از آنجا سرچشمه می‌گیرند. پس هرگاه از خدا درخواست کردید، فردوس را از او

بخواهید» (سنن ابن‌ماجه: جلد ۲، ۱۴۴۸، مسند ابن‌حنبل: ج ۸، ۲۵۴، کنز العمال: ج ۱۴، ۴۵۳، مجمع‌البیان: جلد ۶، ۷۶۹، بحار الانوار: جلد ۸، ۸۹) یا در حدیثی دیگر پیامبر خدا (صلی‌الله علیه و آله) فرموده‌اند: «هیچ مؤمنی در بهشت نیست، مگر آن‌که باغ‌های بسیاری با داربست و بی داربست و جوی‌هایی از شراب و جوی‌هایی از آب و جوی‌هایی از شیر و جوی‌هایی از عسل دارد. پس هرگاه دوست خدا غذایی را بخواهد، به محض خواستن غذا، آنچه دلش بخواهد، بدون آن‌که نام (غذای) دلخواهش را ببرد، برایش آورده می‌شود». (کافی: جلد ۸، ۹۹ ح ۶۹، تأویل آیات ظاهره: ج ۲، ۷۴۷ ح ۳، بحار الانوار: ج ۸، ۱۶۰ ح ۹۸) (محمدی ری‌شهری: ۱۳۸۹، ۴۳ و ۴۵).

همچنین در روایاتی به نقل از امامان معصوم نیز درباره بهشت موعود سخنانی چند آمده است «همان‌طور که امام باقر (ع) فرموده‌اند: بهشت‌های نام‌برده در قرآن، عبارت‌اند از: بهشت عدن (دست‌نخورده)، بهشت فردوس (پردیس/ باغ)، بهشت نعیم (ناز و نعمت) و بهشت مأوا (آسایش). خداوند بهشت‌های دیگری نیز دارد که با این بهشت‌ها در میان گرفته شده‌اند و از این بهشت‌ها، هر بهشتی را که مؤمن دوست داشته باشد و دلش بخواهد، به او می‌دهند و در آن‌ها از هرگونه نعمتی که بخواهد، برخوردار می‌شود (کافی: ج ۸، ۱۰۰ ح ۶۹ از محمد بن اسحاق مدنی، بحار الانوار: ج ۸، ۱۶۱ ح ۹۸). در این چهار بهشت، میوه‌ها از نظر فراوانی، مانند برگ درختان و ستارگان‌اند. گرداگرد این چهار بهشت، دیواری است که طول آن، پانصد سال راه است. یک خشت آن، از نقره است و یک خشتش از طلا و یک خشتش دُر و یک خشتش یاقوت است و ملاطش، مشک و زعفران است و کنگره‌هایش نوری درخشان‌اند. انسان، عکس خود را در این دیوار می‌بیند. این دیوار، هشت دروازه دارد و هر دروازه‌اش، دو لنگه دارد که پهنای آن‌ها به اندازه یک سال دوییدن اسب تیز تک است» (اختصاص: ص ۳۵۶ از جابر، بحار الانوار: ج ۸ ص ۲۱۸ ح ۲۰۸) (نقل در محمدی ری‌شهری ۱۳۸۹، ص ۴۷ و ۴۹). از مجموع مطالب فوق که مختصراً ذکر شده می‌توان به ویژگی‌های بهشت به‌طور کلی اشاره کرد، از آن جمله وسعت و گستردگی فوق تصور آن، فضایی شاد و بهجت‌انگیز و مسرت‌بخش که در آن انواع نعمات به محض تصور برای بهشتیان فراهم می‌شود و در عین حال سعادت هم‌نشینی با کروبیان و پاک‌نهادان برای افراد بهشتی حاصل می‌شود. بهشت در عین حال جایی است که در آن زوال، مرگ، فساد و تباهی راه ندارد و همه چیز در اوج طراوت و زیبایی است و برای توصیف این زیبایی مثال‌هایی از طبیعت آورده شده از جمله وجود انواع درختان و محیطی پر از سبزه و گل و گیاه، همچنین چشمه‌های متعددی که از زیر درختان جاری شده‌اند و پرندگانی خوش‌الحان و فضایی آکنده از نور و رنگ که از معبود ویژگی‌های بهشت شمرده شده‌اند.

درخت‌های بهشت

در زیر به شرح ویژگی‌های درخت در طبیعت مینویی (درخت طوبی، شجره طیه، سدره المنتهی) پرداخته شده است: «وَ أَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ، فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ، وَ طَلْحٍ مَّنْضُودٍ، وَ زُلْفٍ مَّمدُودٍ، وَ مَاءٍ مَّسْكُوبٍ، وَ فَكْهَةٍ كَثِيرَةٍ، لَا مَقْطُوعَةٍ وَ لَا مَمْنُوعَةٍ؛ وَ دَسْتٍ رَاسْتِي هَا؛ دَسْتِ رَاسْتِي هَا کدام‌اند؟ در [زیر] درختان کنار بی‌خار و درخت‌های موز که میوه‌های‌شان خوشه خوشه روی هم چیده است و سایه‌ای گسترده و آبی ریزان و میوه‌ای فراوان نه بریده و نه ممنوع» (واقعه: ۲۷-۳۳). پیامبر (خدا صلی‌الله علیه و آله) فرمودند: «نخل‌های بهشت، تنه‌های‌شان زر سرخ، زیرشاخه‌های‌شان زبرجد سبز، سرشاخه‌های‌شان دُر سفید، شاخه‌های‌شان حله‌های سبز و رطب‌های‌شان سفیدتر از سیم و شیرین‌تر از انگبین و نرم‌تر از خامه است و هسته ندارد. طول خوشه، دوازده گز است که از بالا به پایین چیده شده‌اند و هر خوشه‌ای که از آن برگرفته شود، خداوند، آن را به حال اولش باز می‌گرداند و این، همان سخن خداست که: «نه بریده و نه ممنوع». رطب‌هایش به اندازه خمره است و موز و انارش، به اندازه دُلُو و شانه‌ها و عود سوزهایش دُرند» (اختصاص: ۳۵۷) عن جابر از امام الباقر علیه‌السلام، بحارالانوار: ج ۸، ۲۱۹ ح ۲۱۲، مستدرک علی‌الصالحین: ج ۲، ۵۱۷ ح ۳۷۷۶ و فردوس: ج ۴، ۲۸۸ ح ۶۸۵۰. از جمله مهم‌ترین درختان بهشتی درخت طوباست که در وصف نمادین آن آیات و روایاتی چند آمده است. پیامبر خدا (صلی‌الله علیه و آله) فرموده‌اند: «طوبا، درختی است که از بهشت جاویدان می‌روید و آن را پروردگار ما با دست خود کاشته است» (کافی: ج ۲، ۲۰۱ ح ۳، محاسن: ج ۲، ۱۵۲ ح ۱۴۰۸، تفسیر العیاشی: ج ۲، ۲۱۲ ح ۴۷، ثواب الأعمال: ج ۱، ۱۶۵ ح ۱، بحارالانوار: ج ۸، ۱۴۳ ح ۶۳). پیامبر خدا (صلی‌الله علیه و آله) می‌فرمایند: «هیچ‌یک از شما نیست که وارد بهشت شود، مگر آن‌که او را به نزد طوبا می‌برند و غلاف‌های شکوفه‌های آن برایش باز می‌شوند و او از هر کدام آن‌ها که خواست، برمی‌گیرد، سفید بخواد یا سرخ یا زرد یا سیاه، مانند گل شقایق نعمان؛ بلکه لطیف‌تر و زیباتر (تفسیر ابن کثیر: ج ۴، ۳۷۸، الدر المنثور: ج ۴، ۶۴۴). امام باقر (علیه‌السلام) درباره این سخن خدای بزرگ و والا «طوبی لَهُمْ وَ حَسُنُ مَا بَ» (رعد: ۲۹)؛ فرمود: «یعنی خوش بازگشتگاهی است! طوبا، درختی است در بهشت که تنه آن، در خانه محمد (ص) است و اگر پرنده‌ای از روی تنه آن به پرواز درآید، به شاخه آن نمی‌رسد تا از پیری بمیرد. بر هر برگي از آن، فرشته‌ای است که ذکر خدا می‌گوید. در بهشت، سرایی نیست، مگر این‌که شاخه‌ای از طوبا در آن است و شاخه‌هایش از پشت دیوار بهشت، دیده می‌شوند. بر شاخه‌های طوبا، هر زیور و جامه و میوه‌ای که بخواهند، هست و هر چه از آن‌ها برگرفته شود، خداوند، آن را به حال اولش باز می‌گرداند و این، پاداش بهشتیان است،

توصیف اجزای طبیعت بهشت در آیات و روایات آسمان بهشت

در مورد جایگاه و گستردگی آسمان بهشت، به وجود آسمان‌های چندگانه در آیات و روایات اشاره شده است.^۱

زمین بهشت

در مورد زمین بهشت نیز گفته شده که پیامبر خدا (ص) فرموده‌اند: «زمین بهشت، سفید است و عرصه‌اش، صخره‌های کافور، مُشک، به‌سان تپه‌های شن، آن را در میان گرفته است و جویبارهای بسیار در آن روان‌اند. سپس خداوند باد رحمت را می‌وزاند بوی مشک، در آن می‌پیچد» (ترغیب و ترهیب: ج ۴، ۵۱۴ ح ۳۴، المنثور: ج ۱، ۹۲). همچنین در صحیح مسلم (به نقل از ابوسعید) آمده: «بن صیاد از پیامبر (ص) درباره خاک بهشت پرسید، ایشان فرمود: «خاکی نرم و سفید و مُشکی ناب است» (صحیح مسلم: ج ۴، ۲۲۴۳ ح ۹۳، مسند ابن حنبل: ج ۴، ۱۱۳۸۹، کنز العمال: ج ۱۴، ۴۶۰ ح ۳۹۲۶۴). از قول امام باقر (ع) نیز آمده است: زمین بهشت، سنگ‌های مرمرش، نقره است و خاکش، وُرس (اسپَرک) و زعفران است و خاکروب‌هاش، مُشک است و سنگ‌ریزه‌هایش، دُر و یاقوت‌اند» (اختصاص: ۳۵۷) عن جابر، بحارالانوار: ج ۸، ۲۱۸ ح ۲۰۹ (نقل در محمدی ری‌شهری: ۱۳۸۹، ۱۱۷).

چشمه‌ها و جویبارهای بهشت

درباره چشمه‌ها و جویبارهای بهشت نیز به توضیح ویژگی‌های آن در قرآن و حدیث در طبیعت مینویی پرداخته شده است: «إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا x عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا: همانا نیکان، از جامی می‌نوشند که آمیزه‌ای از کافور دارد؛ چشمه‌ای که بندگان خدا از آن می‌نوشند و آن را آبه‌دلخواه خویشا جاری می‌سازند. انسان: ۵ و ۶»^۲

در قرآن و احادیث در مورد جویبارها نیز آمده: «مَثَلُ بهشتی که به پرهیزگاران، وعده داده شده، [چونان باغی است که] در آن، جویبارهایی است از آبی که آرنک و بو و مزه‌اش [برنگشته است و جویبارهایی از شیری که مزه‌اش دگرگون نمی‌شود و جویبارهایی از باده‌ای لذیذ برای نوشندگان و جویبارهایی از انگبین ناب و در آنجا، از هرگونه میوه‌ای برای آنان [افراهم] است و [از همه بالاتر] آمرزش پروردگار آن‌هاست» (سوره: محمد، آیه ۱۵). پیامبر خدا (صلی‌الله علیه و آله) نیز فرموده‌اند: «جویبارهای بهشت، در شیارها جاری نیستند و از برف، سفیدتر و از عسل، شیرین‌تر و از خامه، نرم‌ترند. گل جویبار، مُشکی ناب است و ریگ‌هایش، دُر و یاقوت‌اند، از توصیفات برآمده، آنچه در نگاره‌ها می‌توان جستجو نمود، بر اساس رنگ و طراوت آب‌ها و هم‌جواری آن‌ها با گیاهان است» (محمدی ری‌شهری: ۱۳۸۹، ۱۴۱، ۱۴۷ و ۱۵۱).

از آن‌رو که حلال به دست آوردند و به اعتدال خرج کردند و اضافی آن را بخشیدند، پس کامیاب و رستگار شدند». (اختصاص: ۲۵۸ از جابر از امام الباقر(ع)، بحار الانوار: ج ۸، ۲۱۹ ح ۲۱۳).^۶

مرکب‌ها و حیوانات بهشت

حیوانات بهشتی، حیواناتی هستند که بر زیبایی بهشت می‌افزایند و انواع پرندگان که الحان خوش دارند. از امام علی(ع) نقل شده: «مردی پرسید: ای پیامبر خدا! من به اسب علاقه دارم. آیا در بهشت هم اسب هست؟ فرمود: آری، سوگند به آن‌که جانم در دست اوست. در آنجا اسبانی از یاقوت سرخ هستند که [بهشتیان] بر آن‌ها نشاندۀ می‌شوند و آن اسب‌ها آنان را در میان برگ‌های بهشت، به آرامی می‌گردانند. مرد دیگری پرسید: ای پیامبر خدا! من آواز خوش را دوست دارم؛ آیا در بهشت، آواز خوش هم هست؟ فرمود: آری، سوگند به آن‌که جانم در دست اوست. خداوند برای هر یک از بهشتیان که آواز خوش را دوست دارد، به درختی فرمان می‌دهد که آواز تسبیح برایش سر دهد؛ آوازی که گوش‌ها هرگز خوش‌تر از آن را نشنیده‌اند و مرد دیگری سؤال کرد: ای پیامبر خدا! من شتر دوست دارم. آیا در بهشت، شتر هم هست؟ فرمود: آری، سوگند به آن‌که جانم در دست اوست در آنجا اشتران نژاده‌ای از یاقوت سرخ‌اند که جهاز طلا بر آن‌هاست و با بالشتک‌های دیبا پوشانده شده‌اند و بهشتیان بر آن‌ها نشاندۀ می‌شوند و در لابه‌لای برگ‌های بهشت می‌تازند» (غارات: ج ۱، ۲۴۲، بحار الانوار: ج ۳۳، ۵۴۷). یکی از نعمت‌هایی که خداوند برای نیکان و مقربان خلق فرموده، مرغان و پرندگان بهشتی است؛ این مرغان دو نعمت برای اهل بهشت دارند؛ یکی این‌که آنان از نغمه و آواز خوش پرندگان بسیار لذت برده به‌طوری‌که تمام وجودشان موقع آواز و نغمه‌سرایی متوجه آن‌ها می‌شود. دیگران که از گوشت لطیف و با طعم و بامزه آن‌ها استفاده می‌کنند. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «لَحْمَ طَيْرٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ» و گوشت پرندۀ از هر گونه‌ای که بخواهند، (واقعۀ ۲۱)، برای مقربان، گوشت مرغ و گوشت پرندۀ از هر نوع و هر رنگ و هر چه بخواهند و اراده کنند آماده است» (کریمی، ۱۳۸۰).

رنگ‌ها در بهشت

از جمله موارد توصیف طبیعت در قرآن، توصیف رنگ‌هاست. تنوعی که حس کنج‌کاوی انسان‌ها را بر می‌انگیزد و به آنان گوشزد می‌کند که درباره‌ی علت پیدایش رنگ‌ها تأمل کنند و از سوی دیگر نسبت به برخی از رنگ‌ها می‌گوید: «این رنگ، برای بینندگان و تماشاگران ایجاد سرور می‌کند» (بقره، ۶۹). «رنگ‌ها در طبیعت به دو بخش تقسیم می‌شوند: رنگ‌هایی که حزن‌آورند و رنگ‌هایی که شادی‌آفرین هستند. قرآن به رنگ‌های شادی‌بخش، اهمیت ویژه‌ای می‌دهد که شگفتی همگان را برمی‌انگیزد و انگیزه‌ای

برای جلب‌توجه به وجود می‌آورد؛ مانند رنگ زرد، رنگ سبز و سفید؛ مثلاً در اوصاف بهشتیان از رنگ سبز یاد می‌کند که بهشتیان بر پشتی‌های سبزرنگ تکیه زده‌اند (رحمان، ۷۶) یا از رنگ سفید در توصیف نوشیدنی‌های اهل بهشت یاد می‌کند: بیضاء لذۀ للشاربین» (صافات، ۴۶) (ایازی، ۱۳۹۶: ۱).

توصیف اعجاز آمیز بهشت با توجه به تأثیرات رنگ سفید

«اگر کسی کلمۀ قرمز را که نام یک رنگ است، بر زبان آورد و پنجاه نفر هم آن را بشنوند، می‌توان گفت که پنجاه نوع قرمز به ذهن آنان خطور می‌کند و مطمئناً همه‌ی آنان نیز با هم متفاوت هستند. حتی هنگامی‌که رنگ به خصوصی را مشخص می‌کنیم که تمام افرادی که نام آن را می‌شنوند، بارها آن را دیده باشند، باز هم هر یک از آنان رنگ قرمزی متفاوت با دیگری را به خاطر می‌آورد. وقتی پیوستگی‌ها (تداعی‌ها) و واکنش‌هایی که در ارتباط با رنگ و نام آن تجربه شده‌اند را به رنگ اضافه می‌کنیم، احتمالاً باز هم اختلاف در مورد تشخیص رنگ بیشتر می‌شود. این‌ها چه چیزی را نشان می‌دهند؟ به خاطر آوردن رنگ‌های مشخص، اگر غیرممکن نباشد، مشکل است. این مسئله این حقیقت مهم را مورد توجه قرار می‌دهد که حافظه‌ی بصری در مقایسه با حافظه‌ی شنوایی بسیار ضعیف است. در حافظه‌ی شنوایی، اغلب ملاحظه می‌شود که شخص پس از یک یا دو بار شنیدن یک ملودی، می‌تواند آن را تکرار کند» (آلبرن، ۱۳۶۸: ۲۰-۲۱). پس حافظه‌ی بصری ضعیف است و تصور دوباره‌ی انسان بعد از دیدن رنگ آن است که خود می‌خواهد نه آن‌که مورد نظر نویسنده یا گوینده نام رنگ است. «یکی از مهم‌ترین روش‌های تصویر آفرینی در قرآن، سخن گفتن درباره‌ی مجردات و معنویات در لباس محسوسات و اجسام مادی است. «روش تصویر و نمایش هنری» (محسوس سازی و ترسیم) از روش‌های تعبیری، برتر و زیباتر است. برای بیان این برتری کافی است که معانی در صورت‌های ذهنی مجرد تصوّر شود (تخیل هستی)، سپس آن‌ها را در صورت‌های تصویری شخصیت‌پردازی کنیم (تجسیم فنی). در روش اول، ذهن و ادراک مخاطب است، ولی در روش دوم، حس و وجدان. قانون «تخیل» و آیین «تجسیم» دو قانون بارز و آشکار در بیان و نمایاندن تصاویر فنی و هنری قرآن است» (پیری سبزواری، ۱۳۸۰: ۱۹-۲۰).

«قرآن با به‌کارگیری این دو قانون و روش، جنبه‌ای از اعجاز خود را به نمایش می‌گذارد؛ بدین‌صورت که با نام بردن رنگ سفید در توصیف بهشت، نوشیدنی‌ها و همسران بهشتی، مخاطب را وادار به تصور رنگ سفید می‌کند. همان‌طور که بیان شد، مخاطب نیز آن رنگی که خود به آن علاقه‌مند است را متصور می‌شود؛ از این‌رو، انسان با خواندن یا شنیدن آیاتی که در آن‌ها بهشت با رنگ

سفید توصیف شده است، بهترین حالت رنگ سفید را در اوج لطافت، شرافت، روشنی، پاکی، ملاحظت، صفا، رقا و غیره برای خود در بهترین مکان به تصویر می کشد و این یک عامل بسیار فوق العاده روان شناسانه برای ترغیب انسان ها به انجام اعمال نیک و دوری از گناه است که قرآن از آن استفاده کرده است. در قرآن کریم و روایات از رنگ های مختلف سخن به میان آمده است و به برخی تأثیرات آن ها پرداخته شده است. رنگ آبی، مایه آرامش، زرد، مایه شادی و روشنایی، قرمز باعث تحریک اعصاب، سبز، رنگ تعدد اعصاب، سیاه، رنگی دارای کراهت و سفید، رنگی شریف، لطیف، ملیح، پاک، پاکدامن و غیره معرفی شده و خداوند متعال در قیامت، کسانی که اعمال صالح انجام می دهند، با چهره های به این رنگ محشور می نماید؛ از این رو چهره سفید و درخشانده مؤمنان نمایانگر این خصوصیات در آنان است. قرآن در توصیف بهشت، این رنگ را از رنگ های بهشتی می داند و از برخی بهشتیان، نوشیدنی های بهشتی، همسران بهشتی و غیره، با این رنگ یاد می کند؛ از جمله خصوصیات این رنگ، تصور اوج لطافت، صفا، آرامش و غیره است. بهشت نیز چون سرای جاودانه که به دوراز خستگی، ملالت آوری، اضطراب، تاریکی و غیره است، با این رنگ توصیف می شود. اینکه انسان با شنیدن و خواندن نام هر رنگ، آن رنگی که مورد پسند خودش است را متصور می شود، قرآن نیز با معرفی بهشت به رنگ سفید با توجه به، مخاطب را وادار به تصور بهترین حالت این رنگ می کند و انسان بهترین رنگ، حالت و مکان را برای خود در سرای جاودان تداعی می کند؛ چه این یک عامل روان شناختی برای ترغیب انسان ها به انجام اعمال صالح و دوری از گناه است» (شریفی، ۱۳۹۴: ۱۷۵ - ۱۷۶).

جلوه های طبیعت مینوی در نقاشی و نگارگری معاصر ایران

در نقاشی معاصر ایران، «از اوایل دهه ۱۳۶۰، بازگشتی دوباره به آرامش و صفای طبیعت و تجسم لحظات همیشه شیرین و بهشتی رایج شد. شاید این بازگشت، ناشی از دافعه کلان شهرها و خستگی از بحران ناشی از تحولات فرهنگی و اجتماعی، در جوامع شهری آشفته از تعارض ها و جدل های ایدئولوژیک، پس از تحولات سیاسی و اعتقادی برآمده از انقلاب و نیز فشارهای گوناگونی باشد که از هر سو بر محیط زیست امروزی و شهروندان خسته از «رویش هندسی سیمان، سنگ و سقف بی کفتر صدها اتوبوس» وارد می شود و هنوز هم ادامه دارد. این بازگشت دوباره به دامن مهربان و آسایش بخش طبیعت، می تواند نوعی محکومیت ناشی از محدودیت های «روانی-جسمی» عده ای از هنرمندان نسل های جدیدتر باشد. به هر حال، طی بیست سال اخیر، در نمایش های دوسالانه ها و همچنین برخی از نمایش های انفرادی،

شاهد نتایج این رویکرد بوده و هستیم؛ اما شکی نیست که نهایتاً آنچه از دیدگاه نقد و تاریخ هنر معاصر اهمیت خواهد داشت، مبتنی بر میزان خلاقیت، نوآوری و کشف دیدگاه های بدیع و جلوه های گوناگون برداشت تمثیلی و نمادین از عناصر طبیعت خواهد بود. هیچ گاه توصیف و تشبیه در آثار هنر تجسمی کافی و بسنده نیست و در میان تجربه های طبیعت در نقاشی معاصر ایران، با همه تنوعی که دارد، آثار ماندگار، بحث انگیز خواهند بود» (پتگر، ۱۳۸۵: ۱۰) گرایش به باز نمود طبیعت در جلوه های مختلف، از جمله نموده های عینی در نگارگری و نقاشی ایرانی همواره در دنیای خلق شده نگاره های ایرانی جایگاهی درخور داشته است. همچنین، رویکرد به جلوه های آن در نقاشی ایرانی، یکی از زمینه های بنیادین شناخت مبانی نظری و زیبایی شناختی نگارگری است. «کشف پیوند ادبیات با نگارگری می تواند میزان التذاذ هنری مخاطب حرفه ای را دوچندان سازد و نگرنده، در عین قرار گرفتن در برابر یک نگاره، از هر دو اثر لذت هنری حاصل کند. از رهگذر کشف این پیوند می توان به ظرفیت های نهفته در متن ادبی نیز پی برد. دریافت مخاطب از متن نوشتاری نسبت به دریافت وی از متن دیداری متمایز است؛ زیرا دریافت یک متن روایی به گونه ای استدلالی و در نتیجه غیر مستقیم و تدریجی رخ می دهد؛ اما درباره یک نگاره با نوعی فهم حسی و مستقیم روبه رو هستیم» (آلبوغیش؛ آشتیانی عراقی، ۱۳۹۶: ۳۱). همین پیوند و همگامی با ادبیات است که به ترسیم طبیعت، جلوه های شاعرانه و خیال انگیز در آثار نگارگران می بخشد. «در نگاره های ایرانی، طبیعت در قالب منظره های بهشتی، فضایی سرشار از احساس و معنویت می یابد و به دوراز تسلط وجه مادی اش، پیش چشم بیننده نمود پیدا می کند. شاید این رویکرد در فرهنگ تصویری ملتهای دیگر کمتر دیده شود. در نگارگری ایران، نمود طبیعت از بسیاری جهات با رویکردهای دیگر به طبیعت پردازی در نقاشی، چه در غرب و چه در شرق دور (مانند چین و ژاپن) متفاوت است و قواعد و اصول زیبایی شناختی مختص به خود را دارد. در سیر تحولات نگارگری ایرانی، نگاه به طبیعت، چه از بُعد آرمانی و مثالی اش و چه در شکل واقع گرای آن، همواره متأثر از روایات و گرایش های زیبایی شناختی، عرفانی، فلسفی، اجتماعی و سیاسی ایران بوده است. در نگارگری ایرانی، تجلی این نگاه زیبایی شناختی و عرفانی را بیش از هر چیز می توان در نمایش جلوه بهشتی و خیال انگیز طبیعت دید؛ نمودی که نه تنها در نگارگری، بلکه در تمام شکل های ادبی و هنری ایران مورد توجه خاص هنرمند ایرانی بوده است. هنر و ادبیات کلاسیک ایرانی همواره طبیعت را سرلوحه خود قرار داده اند. بیشترین نمود طبیعت نزد ایرانیان، درخت است که همواره نمادی از هستی و زیستن برای انسان بوده و به همراه آب، نشانه زندگی و امید برای انسان (به ویژه ایرانیان) قلمداد

تصویر ۱. استاد محمود فرشچیان، مأخذ: spnfa.ir

و موسیقی و سایر هنرهای ایرانی در چارچوب سنت و اصول (قرار دارد) و از ظرایف بدیعی برخوردار است و بر قله کمال وحدت در تنوع و تنوع در وحدت ایستاده است» (انصاری، ۱۳۸۶: ۵۳). «اشکال تخیلی نگاره‌ها، رنگ‌های هماهنگ قالی‌ها و تلفیق شعر و موسیقی ایرانی، جامع‌ترین تحقق خود را در بهشت‌های زمین (که باغ‌های ایرانی باشند) باز می‌یابند» (شایگان، ۱۳۷۹: ۴۷). بهترین مأوا برای انسان آرمانی تصویر شده در نگارگری ایرانی، طبیعت است. ایرانیان در نگاره‌های خود باغ و طبیعت را (که همواره در خطر نابودی و زوال بوده) به صورتی آرمانی و زوال‌ناپذیر نقش می‌کنند و می‌کوشند عناصر طبیعت را جاودان کنند و نمونه‌های ازلی آن را نشان دهند؛ چراکه از دیرباز نزد ایرانیان، عناصر سازنده جهان (که چهارعنصر آب، خاک، آتش و باد بودند) گرمای بوده و انسان همواره باید در حفظ و نگهداری از آن‌ها می‌کوشید». (معین‌الدینی؛ عصار کاشانی، ۱۳۹۲: ۷۹-۸۰).

بازتاب طبیعت مینویی در آثار استاد محمود فرشچیان
در میان نقاشان و نگارگران ایرانی، بی‌گمان محمود فرشچیان یکی از نامداران این عرصه است. آثار این هنرمند به گونه‌ای مرزهای جدیدی در نگارگری و نقاشی ایجاد کرده است و نمی‌توان او را منحصرأ متعلق به یکی از این دو حوزه دانست. علاوه بر این، گستره خیال هنرمند

می‌شده است. اقلیم جغرافیای خشک ایران، این دو نماد را به مرز تقدس و تشخیص رسانده است. روایت است که منوچهر، پادشاه پیشدادی، نخستین سازنده باغ است. او باغ را «بوستان»، به معنی کشتزار بوهای خوب نامید. نقش درختان بر دیوارهای پلکان‌های تخت جمشید، حاکی از اهمیت باغ در چشم و دل ایرانیان بوده است. خبر تورات از باغ‌های ایرانی در شیوه پارسی و پارتی و کتیبه‌هایی که از خشایار شاه درباره آبادانی و سرسبزی است، همه نشان از قدمت مفهوم باغ در اندیشه ایرانی دارد. درخت و طبیعت در اندیشه و فرهنگ اسلامی نیز جایگاه ویژه‌ای دارد. آیات قرآنی زیادی به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به آن اشاره دارد. خداوند در بسیاری از آیات، در بیان بهشت از واژه‌هایی مانند جنة، فردوس، جنات نام برده است. احادیث و روایت‌های پیامبر(ص) و معصومان نیز نشان‌دهنده جایگاه و مقام طبیعت و عناصر آن است. این نگاه به طبیعت در پیوند با فرهنگ اسلامی در بهشت متجلی شده و مرجعی برای یادآوری روزگار قبل از هبوط و یادآور بهشتی است که در کتاب‌های الهی وصف شده است. در متون عرفانی، ادبی و حتی نگارگری‌های ایرانی، تجلی طبیعت بیشتر به شکل باغ است؛ چراکه ایرانیان از دیرباز باغ را نمادی از بهشت می‌دانستند. نقاشی‌های ایرانی نیز از صور بهشت و باغ آکنده است و همواره تصویری از جلوه طبیعت در عالم خیال ارائه می‌دهد. «باغ ایرانی همانند معماری، شعر، نقاشی

به نمایش گذاشته شده است. به وی در سال ۱۳۹۳ نشان افتخار جهادگر عرصه فرهنگ و هنر اهدا شد. فرشچیان بنیان‌گذار مکتب خود در نقاشی ایرانی است که پایبند به شکل کلاسیک همراه با استفاده از روش‌های جدید برای توسعه دامنه نقاشی ایرانی است. او به این شکل هنر، روح جدیدی بخشید و آن را از رابطه همزیستی تاریخ با شعر و ادبیات تغذیه کرد تا استقلالی به این هنر بدهد که پیش از آن کمتر داشت. نقاشی‌های قدرتمند و نوآورانه او پویا و گسترده و پر از جنب‌وجوش هستند، با تلفیقی جذاب از عناصر سنتی و مدرن که ویژگی‌های سبک منحصر به فرد او در نقاشی به شمار می‌روند. برخی از ویژگی‌های هنری او عبارت‌اند از: خلاقیت فوق‌العاده، نقوش پویا، خلق فضاهای گرد و منحنی، خطوط نرم و درعین حال قدرتمند و ترکیب رنگ‌های موج. آثار فرشچیان آمیزه‌ای دل‌نشین از اصالت ایرانی و نوآوری است. برخی از آثار او از قرآن الهام گرفته‌اند؛ مانند تابلوی چشم‌نواز «پنجمین روز آفرینش» که یکی از چند تابلوی نفیس محمود فرشچیان است که بر پایه آیه‌های متعدد قرآن کریم درباره مراحل شش‌گانه آفرینش جهان خلق شده است. برخی دیگر پیوندی ناگسستنی با باورهای مذهبی و شیعی دارند؛ از جمله اثر جاودانه «عصر عاشورا» که بیان هنرمندانه فرشچیان با توجه به جزئیات مصیبت، تغزلی، مرثیه‌وار و شاعرانه شده که ایستادن و تأمل کردن را سهل و ممتنع می‌کند. همچنین، برخی از آثار فرشچیان مانند نگاره «شمس و مولانا»، متأثر از اشعار کلاسیک ادبیات فارسی و تخیل عمیق اوست. محمود فرشچیان نقش مهمی در معرفی هنر ایران به جهان ایفا کرده است، از جمله سخنرانی در دانشگاه‌ها و مؤسسات معتبر هنری. تاکنون شش کتاب و مقالات متعددی درباره زندگی و آثار او منتشر شده است.

بازتاب بهشت دنیوی یا جنت

شاید به راحتی نتوان مرز دقیق و روشنی میان اقسام بهشت بیان شده در قرآن کریم و آثار استاد فرشچیان ترسیم کرد، زیرا در بسیاری از نگاره‌های او، عناصر طبیعت به گونه‌ای نقاشی شده‌اند که هر یک می‌تواند مصادیقی از تجلیات مینوی طبیعت باشد. از جمله نگاره‌های مهم استاد فرشچیان که در آن نشانه‌های طبیعت مینوی به چشم می‌خورد، بی‌گمان اثر «یا ضامن آهو» است (تصویر ۲). این اثر که در قطع عمودی خلق شده، واقعه پناه آوردن آهویی به حضرت امام رضا(ع) را روایت می‌کند؛ روایتی که در آن، گلایه صیاد از نیاز به شکار برای تأمین معاش، نگرانی آهو برای فرزندانش و سرانجام ضمانت امام رضا(ع) برای بازگشت آهو نزد شکارچی، به تصویر کشیده شده است. عناصری از طبیعت در این نگاره وجود دارند که آن را به طبیعت مینوی نزدیک می‌کنند اما درعین حال بهشت موعود را تداعی نمی‌کنند. نخست

تصویر ۲. یا ضامن آهو، شیوه اجرا: آکرلیک، ۱۳۵۸، مأخذ: khabaronline.ir

به حدی وسیع است که جلوه‌های متعددی از عناصر و موجودات مختلف طبیعی، مادی و فرا مادی در آثارش دیده می‌شود. به دلیل چنین وسعتی، آثار او به عنوان مصداق این پژوهش در نظر گرفته شده است. طبیعت مینویی که در قرآن مجید به عنوان بهشت از آن یاد شده، در آثار استاد محمود فرشچیان بنا بر موضوعات مختلف بازتاب یافته و شناسایی چگونگی این بازتاب از اهداف تحقیق حاضر است.

محمود فرشچیان

محمود فرشچیان، متولد ۴ بهمن سال ۱۳۰۸ در اصفهان، نقاش معاصر ایرانی تأثیر قابل توجهی در روند نقاشی سنتی ایرانی و دیگر هنرهای سنتی داشته است. (تصویر ۱) آثار او سرشار از محتوای معنوی و اعتقادی است و به دلیل خلق آثاری با موضوعات شیعی، شهرت فراوانی کسب کرده است. همچنین، نگاه ویژه او به بازسازی مفاهیم دینی و شیعی، از جمله ویژگی‌های بارز هنر و آثارش محسوب می‌شود. برخی از آثار فرشچیان به وسیله وزیران امور خارجه ایران، به عنوان هدیه به سفرا و وزرای کشورهای خارجی اهدا شده است. همچنین، آثار او در بسیاری از شهرهای جهان مانند پاریس، نیویورک، شیکاگو و غیره

تصویر ۳. ترکیب‌بندی تابلو «ضامن آهو» اثر محمود فرشچیان، ترسیم: نگارندگان.

در قابی عمودی و ترکیبی دایره‌وار که در عین حال حرکتی تصاعدی دارد، در اثر دیگری از استاد فرشچیان با عنوان «سیمرغ» می‌توان دید (تصویر ۶). موضوع نمایش داده‌شده در نگاره سیمرغ، متأثر از روایت منطق‌الطیر عطار است. منطق‌الطیر در عربی، یعنی زبان مرغان و منظومه‌ای است از عطار نیشابوری که در قالب مثنوی سروده شده است. مراحل و منازل در راه پیمودن و جستن عرفان یعنی شناختن رازهای هستی در منطق‌الطیر عطار هفت منزل است. او این هفت منزل را هفت وادی یا هفت شهر عشق می‌نامد. هفت وادی به ترتیب چنین است: ۱. طلب ۲. عشق ۳. معرفت ۴. استغنا ۵. توحید ۶. حیرت و ۷. فقر که سرانجام به فنا می‌انجامد.

در داستان منطق‌الطیر، گروهی از مرغان به رهبری هدهد برای جست‌وجوی پادشاه مرغان یعنی سیمرغ سفری را آغاز می‌کنند. در هر مرحله، گروهی از مرغان از راه باز می‌مانند و به بهانه‌هایی پاپس می‌کشند تا این‌که پس از عبور از هفت مرحله، از گروه انبوهی از پرندگان تنها «سیمرغ» باقی می‌ماند. سرانجام این سیمرغ با نگرستن در آینه حق درمی‌یابد که سیمرغ در وجود خود آن‌هاست و در نهایت با این خودشناسی مرغان جذب جذبۀ خداوند می‌شوند و

وجود حضرت امام رضا(ع) است؛ زیرا وجود و حضور امام هر جا که باشد، حضوری مینویی و بهشتی است و به همین دلیل در این نگاره نیز در اطراف امام رضا(ع) رویش انواع گل‌ها و گیاهان وجود دارد، همچنان که جویباری از سمت راست ایشان جاری است و درختان سایه‌گستر نیز در بالای تصویر دیده می‌شوند. در حواشی قاب بیرونی تصویر نیز، علاوه بر درختان شکوفه بهاری، حضور دو فرشته در بالای قاب تأکیدی بر این جلوه مینویی است؛ اما آنچه باعث می‌شود این طبیعت مینویی به مثابه بهشت جنت تلقی شود، اولاً رخداد این جهانی واقعه است و ثانیاً شباهت طبیعت به طبیعت این جهانی است. بدین معنی که انواع گیاهان ترسیم‌شده از نظر شکل و رنگ و همچنین فضای ترسیم‌شده توسط هنرمند با طبیعت زمینی مشابهت دارد. فقط باید به این نکته توجه داشت که هنرمند با ایجاد ترکیب‌بندی دایره‌وار و درهم‌آمیزی ماهرانه رنگ‌ها، فضای اثر را از حالتی مادی خارج کرده و به آن جلوه‌ای مینویی بخشیده است (تصویر ۳).

تابلو «ضامن آهو» دو نسخه دارد که نسخه دوم تقریباً سه دهه پس از نسخه اول، یعنی در سال ۱۳۸۹ خلق شد؛ اما نکته قابل‌توجه در نسخه اول (تصویر ۲) - که خلق آن شش ماه به طول انجامید - این است که هنرمند در نهایت تصمیم گرفت چهره امام رضا(ع) را تمام‌رخ و در هاله‌ای از نور بکشد؛ اما فرشچیان در نقاشی «ضامن آهو ۲» یا نسخه دوم (تصویر ۴) که به موزۀ آستان قدس رضوی اهدا کرده است، بار دیگر چهره امام رضا(ع) را در هاله‌ای از نور نشان داده با این تفاوت که این بار به‌صرف نمایش نیم‌رخ ایشان بسنده کرده است. همچنین، برخلاف نسخه اول که به‌صورت افقی ترسیم‌شده بود، این اثر در ابعاد ۸۰ در ۱۰۰ سانتی‌متر بر روی مقوای بدون اسید و با روش آکرلیک خلق شده است. فرشچیان در توضیح خلق تابلوی «ضامن آهو ۲» گفته «ماجرای این تابلو از این‌قرار است که شکارچی، آهوئی را دنبال می‌کند و آن آهو خود را به پای حضرت رضا(ع) می‌اندازد. امام از شکارچی می‌خواهد که آهو را رها کند اما شکارچی پاسخ می‌دهد که این حیوان روزی او است. حضرت به او می‌گویند که اجازه دهد آهو برای شیر دادن بچه‌اش برود و بازگردد. شکارچی هم می‌گوید اگر نیاید چه؟ و امام در پاسخ اشاره می‌کنند که شترش را به او خواهند داد. در ادامه، آهو می‌رود و باز می‌گردد و شکارچی هم متنبه می‌شود و کمانش را می‌شکند و توبه می‌کند.»

در تابلو «ضامن آهو ۲» - همانند نسخه اول - می‌توان بازتاب بهشت دنیوی (جنت) را در ترکیب‌بندی مدور (حلزونی) مشاهده کرد (تصویر ۵).

بازتاب بهشت برزخ

جلوه دیگری از طبیعت مینویی را در قالب پرواز پرندگان

تصویر ۴. «یا ضامن آهو ۲»، روش اجرا: آکرلیک، ۱۳۸۹، ابعاد: ۸۰×۱۰۰ سانتی‌متر، محل نگهداری: موزه آستان قدس رضوی، مأخذ: khabaronline.ir

تصویر ۵. ترکیب‌بندی تابلوی «یا ضامن آهو ۲» اثر محمود فرشچیان، ترسیم: نگارندگان.

تصویر ۷. ترکیب‌بندی نقاشی سیمرغ اثر محمود فرشچیان، ترسیم: نگارندگان.

تصویر ۶. «سیمرغ»، شیوه اجرا: آکرلیک، ابعاد: ۹۰×۱۰۰ سانتی‌متر، ۱۳۹۳، محل نگهداری: موزه استاد فرشچیان در کاخ سعدآباد، مأخذ: sadmu.ir

را جلب می‌کند حرکت دوار گونه‌گروهی از پرندگان است که از پشت کوه در چرخش به سمت بالای اثر می‌باشند. تعداد این پرنده‌ها بیش از سی‌مرغ است چراکه هنوز به سرمنزل یقین نرسیده‌اند و در حال طی کردن مراحل سیر و سلوک هستند و با کمی دقت متوجه می‌شویم که همه این پرندگان که با اعجاز قلم استاد در طرح‌های متفاوت و گونه‌های متنوع هستند به‌صورت متحد، شکل یک پرندۀ واحد را نشان می‌دهند، چراکه درنهایت و بعد از طی مراحل سلوک سی‌مرغ نقش خودشان را به‌صورت سیمرغ دیدند. در کنار پرندۀ واحد نقش هدهد به‌عنوان رسول و رهنمای پرندگان به چشم می‌خورد. چرخش اثر معطوف به بالای آن می‌شود که نقش سیمرغ در هاله‌ای از نور و سپیدی و رنگ‌های ملکوتی به‌صورت محو به نمایش درآمده است (اسداله، ۱۳۹۶: ۱). در این تابلو، شاهد فرایند سیال ذهن هستیم. ترکیب‌بندی اسپیرال و مدور (تصویر ۷)، چشم را از پایین به بالا هدایت می‌کند و سپس با استفاده از رنگ زرد گرم به شکل نور، مسیر نگاه را به مرکز تصویر هدایت می‌کند.

در این اثر، طراحی پرندگان گوناگون و رنگ‌های متنوع آن‌ها، همراه با درهم‌تنیدگی پویا و شور و حیات نشاط‌آورشان،

حقیقت را در وجود خویش می‌یابند. پورنامداریان در کتاب دیدار با سیمرغ معتقد است که سیمرغ حق یا رمز حق نیست بلکه او رمز جبرئیل است و عطار با استفاده از شباهت لفظی سیمرغ و سی‌مرغ عنوان می‌کند که مرغان درنهایت راه با خودشان دیدار می‌کنند. سیمرغ در منطق‌الطیر درواقع همان فرشته‌جمعی نوع انسان یا از نظرگاه‌های مختلف اول، جبرئیل، عقل فعال یا نور محمدی است. «منطق‌الطیر کتابی است که بیشتر در مورد آفات سلوک و قواطع طریق صحبت می‌کند و علاج آن‌ها را نشان می‌دهد، از طرفی داستان دیدار با من برتر و آسمانی آدمی است و نه آن حقیقتی که آدمی همواره در پی یافتن آن بوده است. مرغان منطق‌الطیر عبارت‌اند از: هدهد، موسیچه (یاکریم)، طوطی، کبک، باز، دراج، عندهلیب، طاووس، تذرو، قمری، فاخته، شاهین، مرغ زرین، بط، هما، بوتیمار، کوف، صهوه و تند باز» (اسداله، ۱۳۹۶: ۱). به تعبیر استاد فرشچیان «سیمرغ نمادی از انسان‌هاست و نشان می‌دهد ما انسان‌ها همیشه در جست‌وجوی حقیقت هستیم». او اثر «سیمرغ» را به پیشنهاد آیت‌الله جوادی آملی کشیده است (سهرابی، ۱۳۹۵: ۱). استاد فرشچیان این داستان را به زیبایی و توانمندی تصویر کرده است. آنچه در نگاه اول توجه بازدیدکننده

تصویر ۹. ترکیب‌بندی نقاشی «شهید» اثر محمود فرشچیان، ترسیم: نگارندگان.

تصویر ۸. «شهید»، شیوه اجرا: آکرلیک روی مقوا، ابعاد: ۷۲×۱۰۲ سانتی‌متر، ۱۳۵۸، محل نگهداری: موزه فرشچیان مجموعه فرهنگی تاریخی سعدآباد، مأخذ: sadmu.ir

نقاشی ایرانی به شیوه جدید است. این اثر از جمله آثاری است که در آن از مضامین مذهبی بهره گرفته شده و مقام شهید در آن به تصویر کشیده شده است. استاد فرشچیان متأثر از رخدادهای دوران دفاع مقدس و جان‌فشانی جوانان ایران اسلامی و شهادت آن‌ها، این نگاره را خلق کرده است که در عین رعایت اصول و شیوه نقاشی ایرانی، به روایت مضمونی اجتماعی در قالبی عرفانی پرداخته است. در این اثر نگرش عارفانه به صورت نمادهای پنهان و آشکار به تصویر درآمده است. یکی از مواردی که در این اثر قابل مشاهده است نشانه‌های نمادین اعدادی مانند شش و هفت است. تعداد شش فرشته که اشاره به شش‌جهت دارد در نهایت با پیکر شهید که هفتمین پیکر است به کمال می‌رسند. در این تابلو جایگاه شهید از همان ابتدا در طبیعت مینویسی نشان داده شده و با خلاقیت فوق‌العاده، نقوش محرک، خلقت فضاهای مدور، خطوط نرم و قدرتمند و خلقت رنگ‌های موج و... مواجهیم (تصویر ۹).

تابلوی شهید مانند دیگر آثار محمود فرشچیان ترکیبی دل‌انگیز از دو ویژگی اصالت و نوآوری است. شش فرشته

به‌طور کامل یادآور مرغان بهشتی است که پیش‌تر وصف‌شان گذشت. این اثر در عین این‌که نشانه‌هایی از بهشت جنت (به دلیل شباهت پرندگان با پرندگان موجود در طبیعت) دارد، اما در حرکت از پایین به بالای پرندگان و فضا سازی سیال، به‌نوعی خاطر و خیال را به‌سوی فضایی فرا مادی رهنمون می‌کند و با حرکت دوار، جایی که سی مرغ به اوج تصویر می‌رسند؛ بهشت برزخی یا حتی رسیدن به مرز بهشت موعود را تداعی می‌کند. پدید آمدن چنین حالتی حاصل ترکیب عوامل گوناگونی است، به‌ویژه بازی ماهرانه رنگ و نور که در سراسر تصویر خودنمایی می‌کند و پرندگانی که در مرز پیدا و پنهان ترسیم شده‌اند. همچنین، روشن‌تر و نورانی‌تر شدن تدریجی نگاره در قسمت‌های فوقانی، باعث شده سیری از فضای ملموس به سمت عالم اثیری شکل گیرد که گویی از گستره زمانی و مکانی دنیوی فراخ‌تر است و بهشتی برزخی را تداعی می‌کند. نگاره دیگری که می‌تواند جلوه‌های بهشت برزخی را بازتاب دهد، اثر «شهید» است (تصویر ۸).

تابلوی «شهید» اثر استاد فرشچیان، نمونه‌ای برجسته از

در ترکیبی مدور در اطراف شهید حلقه زده‌اند و او را به سمت بالا هدایت می‌کنند؛ شهید در مرکز تصویر با لباسی سفیدرنگ که نماد تقدس و پاکی است آرمیده است. استفاده بجا و مناسب از رنگ‌های سرد مانند آبی، لاجوردی، سبز، همراه با اشاراتی به رنگ‌های گرم مثل اکری یا خردلی، زرد و قرمز موجب ایجاد تعادل در اثر شده و این نشانه تبحر هنرمند در رنگ‌شناسی است. بازتاب طبیعت در ترسیم گل لاله روی پیکر شهید، علاوه بر نماد زیبایی، نشانه عشق و شهادت هم هست که در کنار رنگ سفید، فضایی مینویی ایجاد کرده است. شکل و رنگ‌ها چشم را از اطراف قاب به مرکز آن (شهید) هدایت می‌کنند.

از دیگر ویژگی‌های طبیعتی مینویی، درختی است که در مرکز تصویر و بالای سر شهید قرار دارد و گویی تمثیلی از درخت طوباست. به نظر می‌رسد فرشتگان شهید را همراه با قطعه زمینی که در آن به شهادت رسیده به آسمان می‌برند؛ به‌طوری‌که زمین به واسطه شهادت به مکانی مقدس و مینویی بدل شده و مقامی ملکوتی یافته است. درنهایت، استاد فرشچیان با ترسیم فرشتگانی سیاه‌پوش و سوگوار، فضایی متعالی و معنوی در نظر داشته و آن را در لباس محسوسات مجسم کرده است. مجموعه عوامل ذکرشده، اثر را در تعلیق میان زمین و آسمان قرار داده و بهشتی فرا زمینی و ملکوتی را به تصویر کشیده‌اند. همچنین، با افزودن بال بر پیکر شهید، به او مقامی فرا انسانی بخشیده شده است. از سوی دیگر، حلقه زدن ملائک سیاه‌پوش و قرار دادن قطعه‌ای از زمینی که شهید بر آن قرار گرفته به شکل بیضی در دستان ایشان و ترکیب تمامی این عناصر در پهنه آسمان، به‌طور کامل نشانه‌هایی از نمایش بهشتی ملکوتی را به تصویر می‌کشد. در این میان، نمادهایی از طبیعت زمینی که در جایگاهی غیرمتعارف ترسیم شده‌اند، موقعیت بهشتی برزخی را تداعی می‌کنند که تا آستانه بهشت موعود امتداد دارد.

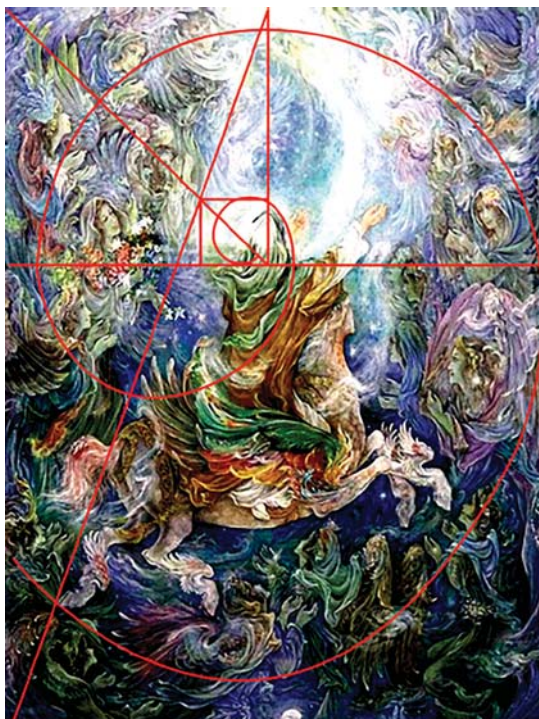
بازتاب بهشت موعود

شاید به راحتی نتوان بازتاب‌های بهشت موعود را در نگاره‌ها شناسایی کرد، زیرا حتی در قرآن کریم نیز، توصیفات بهشت موعود به مدد تمثیل‌های این جهانی بیان شده است. با این حال، یکی از معدود نگاره‌هایی که می‌توان نشانه‌هایی از بهشت موعود را در آن یافت، نگاره «معراج» است (تصویر ۱۰). نگاره معراج، اثری است که نشانه‌های فضای مینویی در آن قابل مشاهده است. در نگاه اول به این نقاشی، پیامبر (صلی‌الله علیه و آله) در فضای آسمان و در مرکز تصویر مشاهده می‌شود که فرشتگان به دور او حلقه زده‌اند. «نگاره معراج با مضامین مذهبی-قرآنی» به‌طور مستقیم و غیرمستقیم به آیات و نص قرآن اشاره دارد. معراج، روایتگر داستان عروج پیامبر (صلی‌الله علیه و آله) از مسجدالحرام به مسجدالاقصی و

سپس به آسمان است» (شیخی، قرائی، ۱۳۹۶: ۸). نگارگران صاحب نام درباره معراج پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه و آله) آثار متعددی خلق کرده‌اند، از جمله تابلوی سلطان محمد که هم‌اکنون در موزه بریتانیا نگهداری می‌شود. در این تابلو چهره پیامبر اسلام (صلی‌الله علیه و آله) و فرشتگان پوشانده شده، اما در اثر «معراج» استاد فرشچیان، این صورت از پشت سر به تصویر کشیده شده است تا نیازی به پوشاندن آن‌ها نباشد.

در تابلوی معراج، تمام مخلوقات از جمله حضرت رسول اکرم (صلی‌الله علیه و آله) با اسبش، براق، رو به سوی درگاه الوهیت دارند و به سمت نور الهی در حرکت‌اند. طبق آیه قرآن، پیامبر (صلی‌الله علیه و آله) در شب معراج بهشت را مشاهده کرده است. بر اساس آیات قرآن و روایات متعدد، (معراج) پیامبر (صلی‌الله علیه و آله) امری واقعی است، زیرا یکی از ویژگی‌های تصویر قرآنی، صدق واقعی است (راغب، ۱۴۲۲: ۴۶). نقاشی‌ای که استاد فرشچیان از معراج پیامبر (صلی‌الله علیه و آله) در طول یک سال و چند ماه کشیده، سراسر نمایانگر طبیعت مینویی است. «مهم‌ترین بخش این نگاره مذهبی-قرآنی، ترکیب‌بندی مدور این اثر است که هدایت چشم بیننده را به دست می‌گیرد و توجه را به مرکز ثقل اثر، یعنی سر پیامبر (صلی‌الله علیه و آله) جلب می‌کند (تصویر ۱۱). محل قرار گرفتن نقوش، به‌ویژه فرشتگان، روی قوس اسپیرال یا مارپیچ است» (شیخی، قرائی، ۱۳۹۶: ۹). این چرخش دورانی که یادآور نظم کیهانی است، به‌طور با شکوهی بیانگر سیر استکمالی هستی و مقام طواف و بندگی تمامی عالم در پیشگاه حضرت باری تعالی است. رنگ غالب و فراگیر این نگاره آبی لاجوردی است که بیانی معنوی به اثر بخشیده است. لاجوردی، علاوه بر بیان واقعه معراج در شب، از نظر نمادین نیز، جلوه‌ای از مقام جلال و سر الهی است. در مقابل، رنگ گرم لباس پیامبر (صلی‌الله علیه و آله) در مرکز اثر، توجه را به خود جلب می‌کند و مانند نگینی درخشان، فضا را روشن کرده و در عین حال باعث ایجاد تمرکز در قلب تصویر شده است. حرکت در این اثر ریتمی تناوبی دارد. توالی حرکت در این اثر، چشمان مخاطب را از یکی به دیگری می‌کشاند. به‌وسیله ریتم و آهنگ موجود در ترکیب‌بندی اسپیرالی، نوعی حرکت ایجاد می‌شود. وجود خطوط مایل متنوع در جهت‌های مختلف که در پیکر پیامبر (صلی‌الله علیه و آله) و فرشتگان و بال‌هایشان به‌کاررفته، باعث تشدید القای حرکت و ایجاد حس جنبشی است که در عین پویایی، آرام و سیال است.

تمام فرشتگان در این اثر مذهبی فرشچیان، گرداگرد پیکر پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه و آله) قرار دارند. ساختار تجسمی خطوط این نگاره بسیار ملایم، متناوب و سیال است. فضای رنگی اثر بسیار چشم‌نواز و راز آمیز است. در بین خطوط، تیرگی و روشنایی‌هایی برای ایجاد حس

تصویر ۱۱. ترکیببندی معراج اثر محمود فرشچیان، مأخذ: شیخی، قرائی، ۱۳۹۶: ۹

تصویر ۱۰. «معراج»، شیوه اجرا: آکرلیک، ابعاد: ۸۰×۱۰۰ سانتی‌متر، مأخذ و محل نگهداری: موزه آستان قدس رضوی.

حرکت خلق‌شده است. «تیرگی‌ها و روشنایی‌های اثر، همانند ترکیببندی آن، در حرکت و گردش‌اند و با چشم بیننده از زیر پای براق سمت چپ و پایین اثر شروع و دور پیامبر (صلی‌الله علیه و آله) طواف می‌کند و در بالا سمت چپ به فرشته پشت پیامبر (صلی‌الله علیه و آله) ختم می‌شود. پیامبر (صلی‌الله علیه و آله) در این اثر، پشت به بیننده قرار دارد و از سمت چپ وارد نگاره شده است» (همان، ۹). همه عناصر و کیفیات بصری در تابلو، ما را به طبیعت مینویی در قالب نقاشی دعوت می‌کند. از نشانه‌هایی که به صورتی نمادین می‌توان طبیعت مینویی را در این اثر ملاحظه کرد، در وهله اول وجود مبارک پیامبر اعظم (صلی‌الله علیه و آله) است که به عنوان قطب عالم امکان و بر اساس آیات قرآنی، سراج منیر^{def} است و گویی تمامی هستی دور پیکر ایشان حلقه زده‌اند. در این نگاره نیز آسمان مملو از حضور فرشتگان است که سراسر زمینه اثر را تشکیل داده و به دور پیکر پیامبر (صلی‌الله علیه و آله) به دعا و خوش آمدگویی مشغول‌اند. رنگ لاجوردی آسمان و حضور فرشتگان، بلافاصله جهانی فرا مادی را در تصویر ایجاد کرده است که نشانی از عوالم بالا دارد. ترسیم بال‌های لطیف و بلور مانند برای فرشتگان، همچنین پارچه‌های سیال و لطیف که گویی تمثیلی از

حریر و استیرق هستند، بر پیکر فرشتگان، در کنار هدایا و دسته‌گل‌های پرتراوتی که به عنوان پیشکش به حضور پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه و آله) عرضه می‌شود، به تمامی جلوه‌ای از فضایی مینوی در بهشت موعود را به تماشا می‌گذارند. حالات نیایش و دعای فرشتگانی که به دور پیامبر حلقه زده‌اند، بر قداست و طهارت فضای اثر می‌افزاید. آسمانی بودن فضا، طبیعت مینویی را در ساحتی فرا مادی و غیرزمینی به تصویر می‌کشد. در این نگاره نشانه‌های تجریدی از فضای بهشتی نمایان است، زیرا حضور پیامبر (صلی‌الله علیه و آله) در عوالم و آسمان‌های هفتگانه و دیدار ایشان از بهشت با تمثیلات مادی قابل بیان نیست، از این رو عواملی مانند رنگ، نور و بافت به یاری هنرمند آمده‌اند تا نشانه‌هایی از فضایی مینویی را تداعی کنند. همچنین، تلاش هنرمند برای خلق حالتی بلورین و شفاف در پیکره‌ها و حتی گل‌های اندکی که در اثر ترسیم شده، نشانگر عالمی غیرمادی، سیال و سبک است؛ که در آن علیرغم پر بودن فضا، همه عناصر جلوه‌ای فرا مادی یافته است، حتی تنها پیکر انسانی به گونه‌ای در ساحتی نورانی و حالتی عبادی قرار گرفته‌اند که عالمی نورانی و مینویی را به یاد می‌آورند.

تحلیل جلوه‌های طبیعت مینوی
قرآن کریم در آثار استاد محمود
فرشچیان / ۵-۲۳ / هانیه سادات
حجازی - حبیب‌الله صادقی - خشایار
قاضی‌زاده

جدول ۱. بررسی انواع بهشت در آثار استاد محمود فرشچیان، مأخذ: نگارندگان

ردیف	طبیعت مینوی (بهشت) در نقاشی‌های استاد محمود فرشچیان	نوع بهشت	ساختار ترکیب	تأکید بر نقش	آسمان بهشت	زمین بهشت	جویبار بهشت	درخت بهشت	مرکب و حیوان بهشت	پرنده‌گان بهشت	تأکید یا رنگ	رنگ‌ها و گیاهان	تعداد فرشته‌ها
۱		بازتاب بهشت دنوی یا جنت	مدور یا حلزونی تصویر ۳. ترکیب‌بندی تابلو «ضامن آهو» اثر محمود فرشچیان، ترسیم از انوشیروان مانی و هانیه سادات حجازی.	امام رضا (علیه السلام)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	سفید: چهره امام رضا (علیه السلام)	با طبیعت دنيا مشابهت دارد	۲ فرشته
۲		بازتاب بهشت دنوی یا جنت	مدور یا حلزونی تصویر ۵. ترکیب‌بندی تابلوی «یا ضامن آهو ۲» اثر محمود فرشچیان، ترسیم از انوشیروان مانی، هانیه سادات حجازی.	امام رضا (علیه السلام)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	سفید، زرد و رنگ‌های روشن و گرم هاله دور چهره امام رضا (علیه السلام)	با طبیعت دنيا مشابهت دارد	۵ فرشته
۳		بازتاب بهشت برزخ	مدور یا حلزونی و پویا تصویر ۷. ترکیب‌بندی نقاشی سیمرغ اثر محمود فرشچیان، ترسیم از: انوشیروان مانی، هانیه سادات حجازی.	پرنده‌گان (سیمرغ)	✓	✓		✓		✓	با رنگ‌های گرم	✓	
۴		بازتاب بهشت برزخ	مدور تصویر ۹. ترکیب‌بندی نقاشی «شهید» اثر محمود فرشچیان، ترسیم از: انوشیروان مانی، هانیه سادات حجازی.	شهید	✓	✓	✓	✓			سفید: شهید	✓	۶ فرشته

۵	تصویر ۱۰. «معراج» شیوه اجرا: آکرلیک، ابعاد: ۸۰×۱۰۰ سانتی متر، مأخذ و محل نگهداری: موزه آستان قدس رضوی.		بازتاب بهشت موعود		مدور یا اسپیرال یا مارپیچ تصویر ۱۱. ترکیب بندی معراج اثر محمود فرشچیان مأخذ: شیخی، قرائی، ۹: ۱۳۹۶	حضرت محمد (صلی الله علیه وآله)	✓	✓	سفید و آبی لاجوردی	✓	پیش از ۱۹ فرشته
---	---	---	-------------------------	---	--	--	---	---	--------------------------	---	--------------------

نتیجه

با توجه به توضیحات ارائه شده در مقاله حاضر و در پاسخ به این سؤالات: ۱. طبیعت مینویی (بهشت) در قرآن و حدیث چگونه توصیف و مطرح شده است؟ می توان گفت طبیعت مینویی بهشت در قرآن و احادیث به صراحت بیان شده است. این توصیفات در چهار حوزه قابل دسته بندی هستند: الف. بهشت آدم ابوالبشر: جایگاهی که حضرت آدم و همسرش حوا، پیش از هبوط به زمین در آن سکونت داشتند و از نعمت های بی پایان بهره مند بودند. ب. بهشت دنیوی: باغ ها و بوستان هایی که در جهان پیش از مرگ وجود دارند. ج. بهشت برزخی: یعنی جایگاه ارواح نیکوکاران در جهان پس از مرگ. د. بهشت موعود در عالم آخرت؛ همچنین درباره زیبایی و گستردگی آسمان و زمین بهشت، رنگ و طراوت چشمه ها و جویبارها، همجواری با گل ها و گیاهان، درخت طوبا، شجره طیبه، سدره المنتهی که پیامبر (ص) فرمودند: از بهشت جاویدان می رویند و تفسیر غلاف و شکوفه های زیبای های فوق تصور مرکب ها و حیوانات بهشت، انواع پرندگان با آوازهای خوش که گوش ها هرگز خوش تر از آن نشنیده است، اسب های بهشتی مزین به یاقوت سرخ و زیبایی های آن، رنگ ها در بهشت و توصیفات اعجاز آمیز آن، اهمیت به رنگ های شادی بخش مثلاً «تکیه زدن بهشتیان به پشتهای سبزرنگ» و «نوشیدنی های سفیدرنگ»، انسان با خواندن یا شنیدن آیاتی که در آن ها بهشت با رنگ سفید توصیف شده است، بهترین حالت رنگ سفید را در اوج لطافت، شرافت، روشنی، پاکی، ملاحت و صفا، برای خود در بهترین مکان یعنی بهشت به تصویر می کشد، رنگ آبی را مایه آرامش، زرد مایه شادی و روشنایی، سفیدرنگی شریف، لطیف، ملیح، پاک و پاکدامن توصیف و مطرح می کند. سؤال ۲. بازتاب طبیعت مینویی قرآن کریم در آثار استاد محمود فرشچیان چگونه است؟ در پاسخ به این سؤال می توان گفت طبیعت مینویی قرآن کریم در آثار استاد فرشچیان هم از نظر موضوع و هم از نظر ساختار بازتاب داشته است. همان طور که ویژگی ها و توضیحات طبیعت مینویی بهشت در قرآن و حدیث به طور گسترده مطرح شده اند؛ این ویژگی ها در آثار استاد محمود فرشچیان مورد استفاده قرار گرفته است. برای مثال، در نگاره معراج استاد فرشچیان به طور مستقیم به نص آیات قرآن در طبیعت مینویی بهشت اشاره دارد. طبق آیه قرآن، پیامبر (ص) در شب معراج بهشت را مشاهده کرده است و استاد فرشچیان با ترکیب بندی مدور و استفاده رنگ غالب آبی لاجوردی و بیان معنوی و بهشتی که به اثر بخشیده و رنگ گرم لباس پیامبر (ص) در مرکز تصویر توجه بیننده را جلب و حضور فرشتگان دور مرکب پیامبر (ص) فضای طبیعت مینویی بهشت موعود را در قرآن کریم به یاد می آورد یا در اثر «شهید» استاد فرشچیان علاوه بر نگرش عارفانه به فضاسازی بهشتی و استفاده نمادین از اعداد ۶ و ۷؛ تعداد فرشتگان شش و با پیکر شهید هفتمین پیکر از ابتدا به فضای مینویی اشاره دارد. او با

استفاده از رنگ سفید به عنوان نماد پاکی، آبی، سبز و رنگ‌های زرد که در قرآن کریم به طور مستقیم بیان و مطرح شده و درخت طوبا که با خلاقیت و نوآوری کشیده شده، بهشت برزخی را متصور می‌شود. در نگاره «سیمرغ» به شناخت رازهای هستی در فضای مینویی اشاره دارد که در نهایت مرغان با شناخت خود به جذبه خداوند و خداشناسی در فضای مینویی می‌رسند. استاد فرشچیان در این نگاره با نماد شناسی و نهاد شناسی تصویر بهشت با ترکیب بندی اسپیرال (مارپیچ)، فرایند سیال ذهن، حرکت از پایین به بالا، رنگ غالب زرد گرم به شکل نور در مرکز تصویر، ابتدا بهشت برزخی و در نهایت با حرکت دوار، جایی که سیمرغ به اوج می‌رسد تا مرز رسیدن به بهشت موعود را مدنظر دارد و در نگارهای «یا ضامن آهو» نشانه‌های طبیعت بهشت دنیوی و جنت را تداعی می‌کند؛ زیرا رخداد این جهانی واقعه و شباهت طبیعت با طبیعت این جهانی است؛ بدین معنی که انواع گیاهان از نظر شکل، رنگ و همچنین فضای ترسیم شده توسط هنرمند با طبیعت زمینی مشابهت دارد. فقط باید به این نکته توجه داشت که هنرمند با ایجاد ترکیب بندی دایره وار و درهم آمیزی ماهرانه رنگ‌ها، فضای اثر را از حالت مادی خارج کرده و به آن جلوه‌ای مینویی بخشیده است.

منابع و مآخذ

قرآن کریم

آلبرن، جوزف. (۱۳۶۸). تأثیر متقابل رنگ‌ها، ترجمه عرب علی شروه؛ تهران، طلوع آزادی.
آلبوغبیش، عبدالله؛ آشتیانی عراقی، نرگس. (۱۳۹۶). پیوند ادبیات و نگارگری؛ خوانش تطبیقی لیلی و مجنون جامی و نگارهای از مظفر علی. فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش‌های ادبیات تطبیقی، دوره ششم، شماره ۱، بهار ۱۳۹۷، ص ۳۱ تا ۵۸، بازیابی شده در ۱۴۰۲/۳/۲۰ از <https://clrj.modares.ac.ir/article-12-16426-fa.pdf>.

اسداله، مهنار. (۱۳۹۶). «بررسی هفت اثر استاد فرشچیان». بازیابی شده در ۷ آذر ۱۳۹۸ از <http://sadmu.ir/detail/5342>

انصاری، مجتبی؛ هادی محمودی‌نژاد. (۱۳۸۶). «باغ ایرانی تمثیلی از بهشت»، نشریه هنرهای زیبا، ش ۲۹، از صفحه ۳۹ تا ۴۸.

ایازی، سیدمحمدعلی. (۱۳۹۶). «طبیعت در قرآن». گلستان قرآن، سال ششم، شماره ۱۸۷، ص ۱، بازیابی شده در ۲۰ اسفند ۱۳۹۶ از <http://www.isqa.ir/LectureBodyDesc.asp?ProdID=193>

پتگر، نامی. (۱۳۸۵). یادداشتی درباره طبیعت در نقاشی معاصر ایران، مجله تندیس، شماره ۷۴، ص ۱۰، بازیابی شده در ۲۰ خرداد ۱۴۰۲ از: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/219212>

پیری سبزواری، حسین. (۱۳۸۰). «جلوه‌هایی از اعجاز هنری قرآن از دیدگاه سید قطب»، نورمگز (گلستان قرآن)، <http://noo.rs/dLiRI>، 11/8/1398

راغب، عبدالسلام احمد. (۱۴۲۲). وظیفه الصورة الفنیة فی القرآن الکریم، حلب، فصلت للدراسات والترجمة والنشر.
سهرابی، آزاده. (۱۳۹۵). «سیمرغ» و «محیط زیست» استاد فرشچیان رونمایی شد. آمویشی و هنرهای تجسمی. بازیابی شده در ۸ آذر ۱۳۹۸ از www.mehrnews.com/news/3657999

شایگان، داریوش. (۱۳۷۹). بتهای ذهنی و خاطره ازلی، امیرکبیر، تهران.
شریفی، علی. (۱۳۹۳). رنگ از منظر قرآن، حدیث و روان شناسی، فصلنامه قرآن و علم، جامعه المصطفی - العالمیه سامانه مدیریت نشریات علمی، شماره ۱۴، بازنگری: ۴ خرداد ۱۴۰۱، http://journals.miu.ac.ir/article_811.html

شیخی، علیرضا؛ قرائی، نسیم. (۱۳۹۶). تحلیل بصری عنصر فرشته در آثار استاد محمود فرشچیان. فصلنامه علمی-ترویجی نگارینه هنر اسلامی، دوره سوم، شماره دهم، از ص ۴ تا ۱۵، ۵ خرداد ۱۴۰۱ <https://www.1401>

noormags.ir/view/fa/articlepage/1318211

کریمی، فاطمه. (۱۳۸۰). تصویر بهشت و بهشتیان (در قرآن کریم) قم، جامعه القرآن الکریم. بازیابی شده در

<https://www.porseman.com/article/11/08/1398>

محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۸۹). بهشت و دوزخ از نگاه قرآن و حدیث، ترجمه حمیدرضا شیخی. قم: سازمان چاپ و نشر دارالحدیث.

معین الدینی، محمد؛ عصارکاشانی، الهام. (۱۳۹۲). سیر تحول زیبایی شناسی طبیعت در تکنگاره های مکتب اصفهان. جلوه هنر، شماره ۹، (۱۳۹۲) ص ۷۷ تا ۹۰.

سایت خبر آنالین. (۱۴۰۱). دونقاشی «ضامن آهو» از فرشچیان چه تفاوت هایی دارند؟، بازیابی شده در ۱۱ مهر ۱۴۰۲ از <https://www.khabaronline.ir/news/1677979/%DB%B2>

سایت مجموعه فرهنگی و تاریخی سعدآباد. (۱۳۹۳). انتقال تابلوی «معراج» اثر استاد فرشچیان به موزه آستان قدس رضوی، بازیابی شده در ۶ آذر ۱۳۹۸ از <http://sadm.u.ac.ir/detail/38344>

سایت مهر میهن. منبع: همشهری، (۱۴۰۲). نقش طبیعت در نگارگری، بازیابی شده در ۶ خرداد ۱۴۰۲ از: <https://www.mehremihan.ir/iranian-art/1076>

سایت ویکی پدیا، دانشنامه آزاد، محمود فرشچیان، بازیابی شده ۷ آذر ۱۳۹۸، محمود فرشچیان از <https://fa.wikipedia.org/wiki>

سایت حوزه هنری، (۱۳۹۶)، <https://hozehonari.ir> آثار استاد محمود فرشچیان tajasomi.ir

سایت مجموعه فرهنگی هنری سعدآباد، اثر سیمرغ sadm.u.ac.ir

سایت خبرگزاری اسپوتنیک ایران، تصویر ۱ عکس چهره استاد محمود فرشچیان، <https://spnfa.ir>

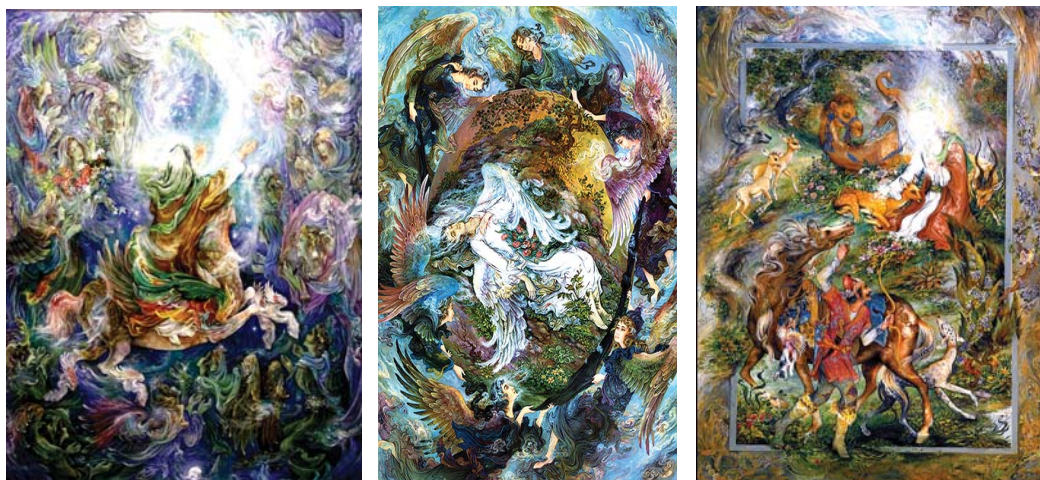
Analyzing the Effects of Heavenly Nature in the Holy Qur'an and Its Reflection in the Works of Mahmoud Farshchian

Hanieh Sadat Hejazi, MA in Painting from Shahed University, Iran.

Habibollah Sadegh, Assistant Professor, Faculty of Art, Shahed University, Tehran, Iran.

Khashayar Ghazizadeh, PhD, Assistant Professor of Islamic Art Department. Faculty of Art, Shahed University, Tehran, Iran.

Received: 2023/12/13 Accepted: 2024/03/13

The Holy Qur'an is a book of guidance for all eras that deals with all phenomena; all the teachings of the Qur'an are perfectionist and for the upliftment of human beings. It has also been mentioned that more than 200 verses in the Holy Qur'an deal with paradise and its features and paradise in the form of: 1-Paradise of the Prophet Adam; meaning the place where he and his wife Eve lived before being transferred to the world and enjoyed complete comfort. 2- Paradise of the world means gardens and orchards that exist in the world before death. 3- Paradise of Purgatory; meaning the place of the souls of the virtuous in the world after death. 4- The promised paradise is stated in the hereafter. In the Qur'an and Hadith, features and attributes such as: the sky of paradise, earth of paradise, springs and streams of paradise, trees of paradise, inks and animals of paradise, colors in paradise, etc. have been expressed, and considering that nature is one of the objective manifestations of Iranian painting and has always had a place in Iranian paintings, this study **aims** to examine the above-mentioned subject. Iranian nature is found in the form of a heavenly landscape, full of emotion and spirituality, and far from dominating its material aspect, it manifests itself in the eyes of the viewer; a manifestation that has been of special interest to the Iranian artists, not only in painting, but also in all literary and artistic forms of Iran. Many contemporary Iranian painters have also considered this heavenly nature in their works, including Professor Mahmoud Farshchian (born January 24, 1930 in Isfahan) as a contemporary Iranian painter who has had a significant impact on the process of traditional Iranian painting and other traditional arts. His works have been exhibited in many cities around the world, such as Paris, New York, and Chicago. In 2014, he was awarded the Jihadist Medal of Honor in the field of culture and art. In his numerous works, he has paid attention to various manifestations of nature. This study seeks to answer these **questions**: 1- How is the heavenly nature described and discussed in the Qur'an and Hadith? 2- What is the reflection of the heavenly nature of the Holy Qur'an in the works of Master Mahmoud Farshchian? The present **research method** has been done in a descriptive-analytical manner and its data has been collected by searching library-documentary

Negareh

sources using books, articles, dissertations and internet resources. Present research community of this article includes: three works by Master Mahmoud Farshchian that are thematically and structurally representing the nature of paradise. The method of data analysis is qualitative. Background studies, except for the author's dissertation, have not found a completely relevant background on the subject. With a specialized analysis of his works, it can be **concluded** that the heavenly nature is taken from the Holy Qur'an in the painting of Ascension, which narrates the story of the ascension of the Prophet Muhammad (PBUH). The most important part of this painting is the circular composition that holds the hand and draws attention to the center of gravity of the work of the Prophet (PBUH). The predominant and pervasive color is azure blue, which has influenced the spiritual expression, and the warm color of the Prophet's clothes attracts attention in the center of the work and appears as the promised paradise. Master Farshchian has painted the painting of the martyr influenced by the events of the holy defense and the sacrifices of the youth of Islamic Iran. In this painting, symbolic symbols such as six and seven can be seen. The body of the martyr, which is the seventh body, is perfect. The martyr in the center of the image is dressed in white, which is a symbol of holiness and purity, and we observe the paradise of purgatory in the painting of the martyr. In the painting of Simorgh, another work by Master Farshchian, which represents one of the stories of Attar Neyshabouri, after passing seven stages, only «30 birds» remain from a large group of birds. The circular composition with warm yellow color in the form of light directs the gaze to the center of the image. In this work, the design of birds and their colors, as well as the entanglement of their lively life, show the association of heavenly birds. It shows that in the simultaneous combination of moving from the bottom to the top of the birds, we observe a kind of paradise of purgatory, and by moving in a circular motion, where the Simorghs reach the peak of the image, we imagine the promised paradise. Furthermore, the painting titled «Ya Zamen Aho» evokes the signs of the nature of the worldly paradise, to which the artist has given a heavenly effect by creating a circular composition and by skillfully mixing the colors.

Keywords: Heavenly Nature, Holy Qur'an, Contemporary Iranian Painting, Nature's Effects, Mahmoud Farshchian

References:

The Holy Quran

Alberza, Joseph (1989), *The Interaction of Colors*, translated by Arab Ali Shrouh, Tehran, Tolo Azadi Publications.

Alboghbish, Abdullah; Ashtiani Iraqi, Narges. (2016). The connection between literature and painting; comparative reading of Laili and Majnoon Jami and Mozafarali's paintings. *Scientific-Research Quarterly of Comparative Literature Research*, 6th Volume, Number 1, Spring 2017, Pages 31-58, Retrieved on June 10, 2023 from <https://cltj.modares.ac.ir/article-12-16426-fa.pdf>.

Art's estate website (Hozeh Honari website), (2017), works of Mahmoud Farshchian tajasomi.ir

Assadollah, Mahnaz, (July 2017). A review of seven works by Farshchian. Retrieved on December 28, 2017 from <http://sadm.u.ac.ir/detail/5342>.

Ansari, Mojtaba. Hadi Mahmoudinejad, (2007), «Iranian Allegorical Garden of Paradise», *Journal of Fine Arts*, Vol. 29, pp. 39-48.

Ayazi, Seyed Mohammad Ali. (2017) *Nature in the Quran*. Golestan Quran, sixth year, number 187, page 1, retrieved on March 11, 2017 from: <http://www.isqa.ir/LectureBodyDesc.asp?ProdID=193>.

Iran's Sputnik news agency, picture 1 of Mahmoud Farshchian's face, <https://spnfa.ir>

Karimi, Fatemeh (2001). *Image of Paradise and Heavenly Ones (in the Holy Quran) of Qom, the Holy*

Negareh

- Quran Society. Retrieved on 2/November/2019 <https://www.porseman.com/article>.
- Mehr Mihan site. Source: Hamshahri, (2023). The role of nature in painting, retrieved on May 27, 2023. From: <https://www.mehremihan.ir/iranian-art/1076>.
- Mohammadi Rey Shahri, Mohammad. (2010) Heaven and Hell from the perspective of Quran and Hadith, translated by Hamid Reza Sheikh. Qom: Dar Al-Hadith Publishing Organization.
- Moin Al-Dini, Mohammad, 2 Assar Kashani, Elham. The evolution of natural aesthetics in Isfahan style monographs. Jaloohanar, No. 9, (2013), pp. 77-90.
- Online news site. (2023). What are the differences between the two paintings «Zaman Aho» by Farshchian?, Retrieved on October 4, 2023. <https://www.khabaronline.ir/news/1677979/%DB%B2>.
- Petger, Nami. (2006). A note about nature in contemporary Iranian painting, Tindis Magazine, No. 74, p. 10, retrieved on June 10, 2023 from: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/219212>
- Piri Sabzevari, Hossein, 2001, Effects of the artistic miracle of the Quran from the point of view of Seyyed Qutb, Normagz (Golestan Quran), November 2, 2019, from: <http://noo.rs/dLiRI>.
- Ragheb, Abd al-Salam Ahmad (1422-2002), The Function of Artistic Image in the Noble Qur'an, Aleppo, Fuslat for Studies, Translation and Publishing.
- Saadabad cultural and artistic collection website, Painting of Simorgh, sadmu.ir
- Saadabad Cultural and Historical Collection Website, (2014). Transfer of «Meraj» painting by Farshchian to Astan Quds Razavi Museum, retrieved on December 27, 2017. From <http://sadmu.ir/detail/38344>.
- Sohrabi, Azadeh, (2016). «Simorgh» and «Environment» by Farshchian were unveiled. [Music and Visual Arts]. Retrieved December 29, 2017 from www.mehrnews.com/news/3657999.
- Shaygan, Dariush, (2000), Mental idols of eternal memories, Amirkabir, Tehran.
- Sharifi, Ali (2014), Color from the Perspective of Quran, Hadith and Psychology, Quran and Science Quarterly, Al-Mustafa Society-Al-Alamiyah Scientific Journals Management System, No. 14. Review: 24 May 2022, http://journals.miu.ac.ir/article_811.html.
- Sheikhi, Alireza, 2 Qaraei, Nasim, (2017). Visual analysis of the element in the works of Mahmoud Farshchian. Journal of Islamic Art Painting, Volume 3, Number 10, Pages 4 to 15, May 25, 2022 <https://www.noormags.ir/view/en/articlepage/1318211>.
- Wikipedia site, free encyclopedia, Mahmoud Farshchian, retrieved December 28, 2017, Mahmoud Farshchian from <https://fa.wikipedia.org/wiki>.